

ΛΕΥΚΗ ΒΙΒΛΟΣ «Η ΕΛΛΑΔΑ ΤΟ 2040»

**ΜΕΛΕΤΗ
ΘΕΜΑΤΙΚΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ**

Η ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ΚΑΙ ΟΙ «ΑΛΛΟΙ» ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ 2040

**ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ
ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ ΚΑΙ
ΑΛΜΥΡΟΥ Κ. ΙΓΝΑΤΙΟΣ
ΜΕΛΟΣ ΟΛΟΜΕΛΕΙΑΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ «ΕΛΛΑΔΑ 2021»**

Συντονιστής Θεματικής Ομάδας Εργασίας

Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Δημητριάδος και Αλμυρού κ. Ιγνάτιος, Μέλος Ολομέλειας Επιτροπής «Ελλάδα 2021», Πρόεδρος Δ.Σ. Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών

Συμμετέχοντες

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΘΕΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΒΟΛΟΥ

Καλαϊτζίδης Παντελής, Δρ.Θ., Διευθυντής Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών και μέλος του Δ.Σ. της Ευρωπαϊκής Ακαδημίας Θρησκευτικών Επιστημών,

Μόσχος Δημήτριος, Καθηγητής Θεολογικής Σχολής ΕΚΠΑ και μέλος του Δ.Σ. της Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών,

Καρακόλης Χρήστος, Καθηγητής Θεολογικής Σχολής ΕΚΠΑ και μέλος του Δ.Σ. της Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών,

Ζιάκα Αγγελική, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ και μέλος του Δ.Σ. της Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών,

Τσαλαμπούνη Αικατερίνη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ και μέλος του Δ.Σ. της Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών,

Μπαθρέλλος π. Δημήτριος, Διδάσκων στο Ορθόδοξο Ινστιτούτο του Cambridge (Ηνωμένο Βασίλειο) και μέλος του Δ.Σ. της Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών,

Ασπρούλης Νικόλαος, Δρ.Θ., Αναπληρωτής Διευθυντής Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών και Διδάσκων στο ΕΑΠ.

Την ευθύνη για την τελική διαμόρφωση του κειμένου φέρουν οι Παντελής Καλαϊτζίδης, Δημήτριος Μόσχος και Νικόλαος Ασπρούλης.

Περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Εμείς και οι «άλλοι»: δεδομένα και προοπτικές για τον Ελληνισμό και την Ορθοδοξία	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Η διαμόρφωση της νεοελληνικής ταυτότητας στην Ελλάδα του σήμερα και του αύριο.....	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Η εκκοσμίκευση του κράτους και της κοινωνίας και η μαρτυρία της Εκκλησίας.....	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Το Ισλάμ στην Ελλάδα και την Ευρώπη	21
ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ	25

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κατά την επέτειο του εορτασμού των διακοσίων ετών από την Ελληνική Επανάσταση του 1821, η Ελλάδα βρίσκεται, όπως και τότε, αντιμέτωπη με πλήθος προκλήσεων. Οι Έλληνες ανέπτυξαν διαχρονικά έναν πολιτισμό που γέννησε αξίες σημαντικές για όλη την ανθρωπότητα, ενώ ο ελληνικός γεωγραφικός χώρος λειτούργησε ως δίαυλος επικοινωνίας και ανταλλαγών, πνευματικών και υλικών, μεταξύ Ασίας, Ευρώπης, Αφρικής και των μεγάλων πολιτισμών τους, αλλά και των θρησκευτικών ρευμάτων τους. Ταυτόχρονα, έγινε και το θέατρο πολλαπλών συγκρούσεων όχι μόνο ιδεολογικού και πνευματικού, αλλά και πολιτικού χαρακτήρα. Η Επανάσταση η ίδια ήταν ένα τέτοιο ιστορικής σημασίας γεγονός, όπου συγκρούστηκαν όχι μόνο διαφορετικές θρησκευτικές παραδόσεις, αλλά και πολιτιστικά συστήματα και πολιτικές και ιδεολογικές κοσμοθεωρήσεις, ακόμα και κοινωνικές δυνάμεις, με επιπτώσεις που επέφεραν αλλαγές στην υπόλοιπη Ευρώπη, στα Βαλκάνια και στην τότε οθωμανοκρατούμενη Ανατολική Μεσόγειο.

Σήμερα, στη συγκυρία που ζούμε, η Ελλάδα ως έθνος, αλλά και ως κοινωνία, υφίσταται και πάλι μια δυναμική μεταβολή από πολιτισμική, πολιτική, κοινωνική, ιδεολογική και θρησκευτική σκοπιά σε μια εποχή επίσης ραγδαίων μετασχηματισμών τόσο στη Δύση, όσο και στην Ανατολή. Οι βεβαιότητες για το τι ρόλο παίζει η θρησκεία και η κοσμικότητα, πώς παράγεται και διανέμεται ο πλούτος, πώς πορεύεται η δημοκρατική κουλτούρα και η φιλελεύθερη κοινωνική και πολιτική σκέψη στη Δύση και πώς στην Ανατολή, πώς διαμορφώνονται τα μεγάλα πολιτιστικά και θρησκευτικά σύνολα χωρών και κοινωνιών και οι πολιτικές συμμαχίες και ενώσεις κ.ο.κ. κλονίζονται και αναδιατάσσονται ταχύτατα. Απότοκα αυτών των αλλαγών είναι και αντιφάσεις όπως: η ραγδαία εκκοσμίκευση του κράτους με σταδιακή απόσυρση του θρησκευτικού στον χώρο του ιδιωτικού αλλά και νέος ρόλος της θρησκείας στον πολιτικό λόγο· η παγκοσμιοποίηση, όπως και η άνοδος απομονωτιστικών και εθνικιστικών τάσεων με διάφορες μορφές· η αμφισβήτηση των μεγάλων αφηγήσεων της ιστορίας λόγω του θεωρούμενου δυτικού και αποικιακού χαρακτήρα τους, αλλά ταυτόχρονα και η κορύφωση των ανισοτήτων στο εσωτερικό κοινωνιών αλλά και μεταξύ γεωγραφικών περιφερειών και ηπείρων, με αποτέλεσμα να σημειώνονται μεγάλες ροές προσφύγων και μεταναστών που κατά κύριο λόγο ανήκουν σε διαφορετικά πολιτισμικά και θρησκευτικά περιβάλλοντα, προωθώντας τον θρησκευτικό πλουραλισμό, αλλά και τον ακραίο ριζοσπαστισμό και λαϊκισμό, τόσο στην ευρύτερη περιοχή μας όσο και σε όλον τον κόσμο· η άνοδος των κινημάτων για επέκταση των κοινωνικών ελευθεριών και η εξαπλούμενη τάση για αυταρχικές διακυβερνήσεις όχι μόνο στην Ανατολή αλλά εσχάτως και στον δυτικό κόσμο· η αντίφαση μεταξύ προταγμάτων συνεργατικότητας και εγκλεισμού στις εθνικές οικονομίες που φέρνει η πανδημία του κορονοϊού.

Οι αντιφάσεις αυτού του είδους διαμορφώνουν ένα νέο πολιτισμικό, κοινωνικό, οικονομικό, γεωπολιτικό και θρησκευτικό τοπίο.

Για μία ακόμη φορά η Ελλάδα και ο ευρύτερος γεωγραφικός της χώρος των Βαλκανίων και της Μεσογείου είναι στην καρδιά αυτών των αλλαγών και, όπως και κατά την Επανάσταση του 1821, ο ρόλος της Ορθόδοξης Εκκλησίας είναι κεντρικός, τόσο ως θρησκευτικό βίωμα και σύνολο αξιών ζωής, όσο και ως παράγων πολιτιστικής ταυτότητας και συνοχής ενόψει των εξελίξεων της επόμενης εικοσαετίας. Είναι όμως αναγκαίος ένας σε βάθος δημιουργικός στοχασμός και αναστοχασμός σχετικά με αυτό τον ρόλο. Στην προοπτική αυτή αναδύονται λοιπόν τα εξής συγκεκριμένα ερωτήματα σχετικά με τον ρόλο της Ορθόδοξης:

- Θα συμβάλει η Ορθόδοξη Εκκλησία στη δημιουργία τείχους (με οικοδομικά υλικά από το μεσαιωνικό ρομαντικά ανακατασκευασμένο παρελθόν) ανάμεσα στις «λιθοσφαιρικές πλάκες» θρησκειών και πολιτισμών, όπως πιστεύουν διάφορες θεωρήσεις για τη θέση της στο παγκόσμιο σύστημα, ή θα γίνει παράγοντας

- αλληλοσεβασμού και ειρηνικής συνύπαρξης, αλληλεγγύης και εν αγάπη ελευθερίας με ουσιαστική εφαρμογή του πνεύματος της διδασκαλίας του Ευαγγελίου;
- Με άλλα λόγια, θα μπορέσει να συμβάλει στην επιβίωση του ανθρώπου σ' έναν κόσμο που από τον αφιονισμό της πάσης θυσία επιδίωξης του κέρδους, την επεκτατικότητα και το δίκαιο του ισχυροτέρου απειλείται με καταστροφικές συνέπειες;
 - Θα διαμορφώσει, με τη μεγάλη ιστορική της πείρα και τους διαύλους επικοινωνίας που διαθέτει μεταξύ δυτικού και ανατολικού πολιτισμού, ατομικού και κοινοτικού, νεωτερικού και προνεωτερικού, μια καινούργια και επίκαιρη μορφή καταλλαγής και συμβίωσης στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και της Ανατολικής Μεσογείου κατ' αρχήν (ως προπλάσματα μιας «άλλης» Ευρώπης) ή θα υποκύψει σε μηνύματα μίσους και χειραγώγησης, τα οποία εύκολα μετατρέπονται σε αδυσώπητα πολιτικά εργαλεία για την καταδυνάστευση του ανθρώπου και των πολιτισμών του στο όνομα της θρησκείας;
 - Θα διαμορφώσει ενεργά έναν κοινό «τόπο» συνύπαρξης και συναντίληψης πρωτίστως μεταξύ χριστιανών, Εβραίων και μουσουλμάνων με εργαλεία τον διάλογο, την εκπαίδευση και την κατανόηση της ιστορίας σ' έναν οικουμενικό και πανανθρώπινο ορίζοντα ή θα υποκύψει στον ακραίο φονταμενταλιστικό απομονωτισμό;

Με αφετηρία την παραπάνω προβληματική, η Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών Βόλου διοργάνωσε τέσσερις στρογγυλές τράπεζες με τις οποίες επιχειρήθηκε να εξεταστεί ο ρόλος της θρησκείας γενικότερα και της εν Ελλάδι Ορθοδοξίας ειδικότερα έναντι του «άλλου» με επίκεντρο την Ελλάδα κατά την επόμενη εικοσαετία. Πρόθεση αυτής της προσπάθειας υπήρξε η σχετική συζήτηση να συμβάλει σ' ένα βιώσιμο μοντέλο συναντίληψης και συνύπαρξης θρησκειών και πολιτισμών και τελικά σ' έναν βιώσιμο κόσμο, ξεκινώντας από την περιοχή μας, δηλαδή τον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο των Βαλκανίων και της Μεσογείου, όπως αυτός δυνάμει θα διαμορφωθεί έως το 2040.

Η πρώτη στρογγυλή τράπεζα, με θέμα «Εμείς και οι “άλλοι”: δεδομένα και προοπτικές για τον Ελληνισμό και την Ορθοδοξία», έλαβε χώρα στις 6 Σεπτεμβρίου 2021 στην Αθήνα, και σε αυτήν έλαβαν μέρος με εισηγήσεις ο Μητροπολίτης Αλεξανδρουπόλεως κ. Ανθιμος, ο Ομότιμος Καθηγητής Γεωγραφίας και Γεωπολιτικής του Πανεπιστημίου της Σορβόνης και Μόνιμος Αντιπρόσωπος της Ελλάδος στον ΟΟΣΑ Γεώργιος Πρεβελάκης, η Επίκουρη Καθηγήτρια Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας Βασιλική Γιακουμάκη και ο Καθηγητής Γενικής Εκκλησιαστικής Ιστορίας της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών Δημήτριος Μόσχος.

Η δεύτερη στρογγυλή τράπεζα, με τίτλο: «Η διαμόρφωση της νεοελληνικής ταυτότητας στην Ελλάδα του σήμερα και του αύριο», πραγματοποιήθηκε στον Βόλο στις 13 Σεπτεμβρίου, με ομιλητές τον Ακαδημαϊκό και Ομότιμο Καθηγητή Πολιτικών Επιστημών του ΕΚΠΑ Πασχάλη Κιτρομηλίδη, τον Κοσμήτορα της Σχολής Οικονομικών και Διοικητικών Επιστημών του Πανεπιστημίου της Κύπρου Χαρίδημο Τσούκα, την Επίτιμη Ερευνήτρια του Κέντρου Βυζαντινών, Οθωμανικών και Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Μπέρμιγχαμ και Διευθύντρια του Ελληνικού Ινστιτούτου στην Κοπεγχάγη Τρίνε Βίλερτ (Trine Stauning Willert) και τον Ψυχίατρο Παιδιών και Εφήβων και Αναπληρωτή Καθηγητή Ποιμαντικής Ψυχολογίας της Ανώτατης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Αθηνών π. Βασίλειο Θερμό.

Η τρίτη συνάντηση πραγματοποιήθηκε στη Θεσσαλονίκη στις 20 Σεπτεμβρίου με θέμα: «Η εκκοσμίκευση του Κράτους και της κοινωνίας και η μαρτυρία της Εκκλησίας». Σε αυτήν έλαβαν μέρος με παρεμβάσεις τους ο π. Θεοδόσιος Μαρτζούχος, Θεολόγος, Κληρικός της Ι. Μητροπόλεως Πρεβέζης, ο Άρης Στυλιανού, Πρόεδρος και Καθηγητής Πολιτικής Φιλοσοφίας του Τμήματος Πολιτικών Επιστημών ΑΠΘ, η Grace Davie, Ομότιμη Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Exeter (Ηνωμένο Βασίλειο), και ο Παντελής Καλαϊτζίδης, Διευθυντής της Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών Βόλου και Μέλος του Δ.Σ. της Ευρωπαϊκής Ακαδημίας Θρησκευτικών Επιστημών.

Η τέταρτη και τελευταία στρογγυλή τράπεζα έλαβε χώρα στις 27 Σεπτεμβρίου στην Αλεξανδρούπολη με θέμα: «Το Ισλάμ στην Ελλάδα και την Ευρώπη σήμερα». Ομιλητές στη συνάντηση αυτή ήταν ο Γιώργος Καλαντζής, Γενικός Γραμματέας Θρησκευμάτων (Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων), ο Mohamed Elzahabi, Πρόεδρος της

Θρησκευτικής Επιτροπής Ισλαμικού Τεμένους Αθηνών, η Nayla Tabbara, Πρόεδρος του Ιδρύματος Adayan (Λίβανος), και η Κατερίνα Μάρκου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Κοινωνικής και Ιστορικής Ανθρωπολογίας του Βαλκανικού Χώρου στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης.

Το κείμενο που ακολουθεί χωρίζεται σε τέσσερις ενότητες με βάση την ειδική θεματική των επιμέρους στρογγυλών τραπεζών και αποτελεί σύνθεση των πορισμάτων από τις σχετικές παρουσιάσεις των προσκεκλημένων ομιλητών, ενώ ολοκληρώνεται με τα Επιλεγόμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Εμείς και οι «άλλοι»: δεδομένα και προοπτικές για τον Ελληνισμό και την Ορθοδοξία

(βίντεο της εκδήλωσης: <https://www.youtube.com/watch?v=Q8jj2TfGQq0/>)

Όσα γράφτηκαν και ακούστηκαν κατά το επετειακό αυτό έτος κατέδειξαν ότι οι Έλληνες, μετά από διακόσια χρόνια, ακόμα δεν έχουν κατασταλάξει επακριβώς στην αλήθεια για τα αίτια και τα συγκυριακά εκείνα γεγονότα του ιστορικού φαινομένου της Επανάστασης, με την οποία το ελληνικό έθνος επανεμφάνιστηκε στο ιστορικό προσκήνιο ύστερα από αιώνες, γεγονός που καθιστά ιδιαίτερα δύσκολη κάθε πρόβλεψη για το μέλλον.

Μιλώντας για το παρόν και το μέλλον θα πρέπει κανείς να λάβει υπόψη τους μετασχηματισμούς που προκύπτουν ραγδαία και με αλληπάλληλες εφαρμογές στη ζωή μας, τόσο στη Δύση, όσο και στην Ανατολή. Πολλά πνευματικά επιτεύγματα, για τα οποία σε παλαιότερες εποχές θυσιάστηκαν άνθρωποι, προκειμένου να ανορθώσουν και να βελτιώσουν τις κοινωνικές δομές, άρχισαν ήδη να επανεκτιμώνται και να επαναπροσδιορίζονται. Κάποιοι άλλες αξίες, ακόμα κι αν δεν καθαιρέθηκαν φανερά, ήδη νιώθουν οι ίδιες άβολα μέσα στον κόσμο μας, που φαίνεται να τις προσπερνά με ανοχή και αδιαφορία, αφού από τον δημόσιο χώρο τις περιόρισε στον ιδιωτικό. Οι προσπάθειες ερμηνείας των ραγδαίων αυτών αλλαγών έχουν συχνά οδηγήσει σε παρερμηνείες και πλάνες, που κάποτε επέβαλαν τεχνητούς διαχωρισμούς και δημιούργησαν σε Ανατολή και Δύση μια ακραία αντιπαλότητα, που έφτασε στα όρια εχθροπραξίας των δύο κόσμων. Έτσι, οι μεν σταυροφορίες παρήγαγαν τον Οριενταλισμό, το δε φονταμενταλιστικό Ισλάμ τον Δυτικισμό. Σ' εκείνη την ταραχώδη, επιθετική και αντι-ουμανιστική κοσμοχαλασιά, η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν μετείχε. Όμως σήμερα δεν μπορεί να μείνει σιωπηλή, πρέπει να πάρει θέση.

Στο σήμερα ανήκουν, επίσης, η τάση της αποπαγκοσμιοποίησης και η «επιστροφή» των εθνών-κρατών, που είναι βέβαιο ότι θα μετασχηματίσουν τις δομές της κοινωνίας μας και θα εγκαθιδρύσουν μια καινούργια παγκοσμιοποίηση, την ψηφιακή. Η κοινωνία μας ήδη εστιάζει σοβαρά σε φαινόμενα όπως η τεχνητή νοημοσύνη, οι ευφυείς αλγόριθμοι, η ισχύς των δικτύων, η βιοτεχνολογία και η γενετική μηχανική. Η έννοια του «υπερ-ανθρωπισμού», δηλαδή της αναβαθμίσεως του ανθρώπου, έχει καταγράψει τέσσερις εφαρμογές μέχρι τώρα: τη σωματική αναβάθμιση, τη συναισθηματική αναβάθμιση, τη διανοητική αναβάθμιση και την ηθική αναβάθμιση. Η νέα «θρησκεία των δεδομένων» είναι ήδη πραγματικότητα και πολύ πριν από το 2040 θα είναι εφικτό να «χακάρονται» οι άνθρωποι και οι αλγόριθμοι να «μαθαίνουν», πριν εμείς κατανοήσουμε τους εαυτούς μας. Υπάρχει έτσι ο κίνδυνος η ψηφιακή τεχνολογία και η υπερσυγκέντρωση δεδομένων να υπονομεύσουν τους δημοκρατικούς θεσμούς, να εντείνουν τις ψηφιακές ανισότητες και να παραγάγουν υπερβολικό ψηφιακό πλούτο, τον οποίο βέβαια θα οικειοποιηθούν λίγοι. Η επαναλαμβανόμενη, εδώ κι έναν αιώνα, προσδοκία για την «παρακμή της Δύσης», η κατάρρευση των φιλελεύθερων δημοκρατικών δυτικών αξιών, ο επεκτατισμός, οι διεκδικήσεις των «αναδυομένων κρατών» και των φονταμενταλιστών τους ενδέχεται να φέρουν ένα σύγχρονο πολυπολικό σκηνικό και στην Ελλάδα.

Επιπλέον, η προσεχής εικοσαετία ήδη προειδοποιεί ότι μας περιμένουν ανατροπές και δοκιμασίες που θα μας οδηγήσουν σε νέες παρατεταμένες κρίσεις, οι οποίες θα θίξουν τον πυρήνα των ανθρωπίνων όντων. Ζήσαμε ήδη δύο κρίσεις, μια οικονομική και μια υγειονομική. Αν η πανδημία επιμείνει (οπότε θα επιφέρει οικονομική κρίση), τότε στη χώρα μας το χάσμα μεταξύ πλουσίων και φτωχών θα μεγαλώσει ακόμα περισσότερο. Το αδιέξοδο κράτους-πολίτη (που ήδη αρχίσαμε να το βλέπουμε) θα ενταθεί κι άλλο. Οι παλαιές συνωμοσιολογικές θεωρίες, μαζί με νέες που θα

παραχθούν, θα μουδιάσουν τον πληθυσμό και αυτές οι θεωρίες ολοένα θα επιτείνονται από τα φυσικά αποτελέσματα της κλιματικής αλλαγής, σε συνδυασμό με την καταστροφική προφητολογία.

Η προσφυγική-μεταναστευτική κρίση θα βρει ευκαιρία να απειλήσει ακόμα περισσότερο την παραδοσιακή κοινωνική συγκρότηση της χώρας μας και θα συνεχίσει να δημιουργεί διχασμούς και συγκρούσεις. Η κάθε μια απ' αυτές τις κρίσεις και όλες μαζί θα καταγράφουν τα δομικά προβλήματα και τις πρωτοφανείς μείζονες απειλές κάθε χώρας και του πλανήτη συνολικά. Οι κρίσεις, μεταλλαγμένες, μεταμορφωμένες και επιθετικότερες, θα ενδυθούν μορφές που σήμερα δεν γνωρίζουμε. Είναι αναγκαίο τα ενοχικά μας σύνδρομα και τα αισθήματα ατομικής και συλλογικής ευθύνης να μας οδηγήσουν σε συμπεριφορές αυτοσυνειδησίας και σε στοχαστικές πρακτικές.

Ο ρόλος της Ορθοδοξίας είναι να γίνει η οδός όπου θα συναντώνται για να συμπορεύονται η Δύση με την Ανατολή, ειδικά στα Βαλκάνια, τη Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή. Όπως σημειώθηκε, το αδήριτο δίλημμα είναι αν θα τολμήσουμε ως χώρα να αναδειχθούμε ιδεαλιστές και συγχρόνως πραγματιστές, οραματιστές και πρωταγωνιστές σ' έναν κόσμο με τόσες ανησυχίες, αλλά και σε ποιο βαθμό μπορεί να γίνει κάτι τέτοιο. Για τον σκοπό αυτό η Ελλάδα θα χρειαστεί να αναπτύξει πολυμερείς συνεργασίες στον κόσμο της πυκνής αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης θρησκειών και πολιτισμών. Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος έχει ιστορική ευκαιρία στο πλαίσιο αυτό να αποδείξει ότι είναι και παραμένει το άλας της γης, αναλαμβάνοντας τον σημαίνοντα ρόλο που της αναλογεί.

Ταυτόχρονα, ο ρόλος της Εκκλησίας, που πρέπει να τον αναλάβει στα σοβαρά, είναι κομβικός απέναντι και στα ίδια τα μέλη της ως προς το ζήτημα του «άλλου»: είναι να δούμε τον εαυτό μας και τη θέση μας όχι με τα δικά μας μάτια σε καθρέφτη, αλλά με τα μάτια που μας βλέπουν «οί άλλοι», και αυτοί «οί άλλοι» δεν είναι πάντα «οι εκτός». Οπότε, αντί να ψάχνουμε ποιοι είναι «οί άλλοι» και πώς είναι «οί άλλοι», καλύτερα να εξετάσουμε σοβαρά το ποιο είμαστε «εμείς»! Το «εμείς» είναι που χρειάζεται οριοθέτηση. Από τη μια πλευρά έχουμε τις ατομικές ελευθερίες και τα δικαιώματα των συλλογικών ταυτοτήτων και από την άλλη τις παρερμηνείες των πολιτικοποιημένων εξουσιαστικών θρησκειών και του εθνικισμού. Άραγε, η εθνική ταυτότητα με ποιο τρόπο θα συνδυαστεί με τη θρησκευτική; Πώς θα εκφραστεί; Με την ευχαριστική και αξιοπρεπή κοινωνία των προσώπων; Με τον δημοκρατικό και ανοιχτό πατριωτισμό; Η μήπως με τη θεοκρατία, τη θρησκοληψία, τον ζηλωτισμό, τον αντιδραστικό εθνικισμό και τον επιθετικό λαϊκισμό;

Όταν στρέψουμε την προσοχή μας στο ζήτημα του ρόλου της Ορθοδοξίας στη σημερινή Ελλάδα, γίνεται προφανές ότι η Ελλάδα αποτελεί προϊόν τεκτονικών αλλαγών στον χώρο της Ανατολής, οι οποίες μεταμόρφωσαν ριζικά τις υλικές και πνευματικές συνθήκες των πληθυσμών. Όμως για τους περισσότερους Έλληνες η σύμπτωση εδάφους, κράτους και ταυτότητας, χαρακτηριστικό της βιούμενης πραγματικότητας, αποτελεί μια σταθερά η οποία διατρέχει τους αιώνες. Πρόκειται, ωστόσο, για μια αναχρονιστική θεώρηση, η οποία οδηγεί στην πεποίθηση ότι η σημερινή Ελλάδα είναι μια μορφή κανονικότητας, την οποία δεν μπορεί ή δεν πρέπει να κλονίσει καμία εξωτερική αλλαγή. Σε μίαν εποχή όπου βιώνουμε, όπως σημειώθηκε ήδη, κατακλυσμιαίες αλλαγές που αναθεωρούν τα θεμέλια τεσσάρων και πλέον αιώνων ευρωπαϊκής και παγκόσμιας γεωπολιτικής εξέλιξης, η αντίληψη αυτή είναι τουλάχιστον επικίνδυνη. Εμποδίζει την προετοιμασία για τις νέες προκλήσεις και δυσχεραίνει την αξιοποίηση των νέων δυνατοτήτων.

Αποτελεί ευρέως αποδεκτή αντίληψη ότι, από όλα τα στοιχεία τα οποία συγκροτούν τη σημερινή εθνική υπόσταση, μόνον η Ορθοδοξία συνιστά ένα διαχρονικά σταθερό δεδομένο. Δομικό στοιχείο της βυζαντινής εμπειρίας, συνεκτικός δεσμός στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η Ορθοδοξία υπήρξε κυρίαρχη δύναμη κατά την οικοδόμηση του εθνικού κράτους και της εθνικής ταυτότητας. Χάρη στην ευελιξία της, κατόρθωσε να επιβιώσει κατά την εποχή του εθνοφυλετισμού και των αθεϊστικών ιδεολογιών. Εξάλλου, οι δεσμοί της με τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό είναι πολύ περισσότερο οργανικοί από ό,τι οι δεσμοί του Διαφωτισμού. Επιμένοντας να εξετάζουμε το ελληνικό έδαφος, θα διαπιστώσουμε ότι το τμήμα αυτό του βαλκανικού χώρου, πριν από την Επανάσταση, λειτουργούσε ως ένα σταυροδρόμι θρησκειών και εθνο-γλωσσικών ομάδων, ανοικτό στην υπόλοιπη Ανατολή μέσα από τα πολλαπλά δίκτυα τα οποία το διέτρεχαν. Η πορεία προς την ομογενοποίηση και την εσωστρέφεια φάνηκε να οδηγεί στην πραγμάτωση του εθνικού ιδανικού. Σήμερα όμως διαπιστώνεται η απαρχή μιας αντίστροφης πορείας: με τη δημογραφική παρακμή,

η οποία μειώνει την παρουσία των «γνησίων» Ελλήνων, με τα μεταναστευτικά ρεύματα, τα οποία επαναφέρουν την πολιτισμική πολυπλοκότητα, με τις οικονομικές και τεχνολογικές εξελίξεις οι οποίες αμβλύνουν την απομονωτική λειτουργία των συνόρων, η Ορθοδοξία φαίνεται να αποτελεί το μοναδικό στοιχείο προσανατολισμού στη νέα αυτή ρευστή πραγματικότητα. Επιτρέπει τη διατήρηση της ενότητας της κοινότητας (την έννοια του «εμείς»), χωρίς να την αποκόπτει από τον υπόλοιπο κόσμο. Εξασφαλίζει τον διάλογο με τις άλλες θρησκευτικές ομάδες, χάρη στη μακρά εμπειρία της στη συμβίωση στον κοινό χώρο της Ανατολής. Είναι προσαρμοσμένη στη «δικτυωτή» λειτουργία του σημερινού κόσμου, όπως φαίνεται από τον ρόλο της στη Διασπορά.

Είναι αλήθεια ότι η Ορθοδοξία θα πρέπει να προχωρήσει σε σημαντικές αναθεωρήσεις. Έως τώρα το κυρίαρχο αίτημα αναφερόταν στον «εκσυγχρονισμό» της Εκκλησίας. Η έννοια η οποία αντιστοιχούσε στο σύνθημα αυτό ηχεί σήμερα ξεπερασμένη. Η Ορθοδοξία στην Ελλάδα του μέλλοντος έχει να αντιπαλέψει την τάση μετατροπής του θεολογικού της λόγου σε υλικό οικοδόμησης μιας κλειστής συλλογικής ταυτότητας, που βλέπει αντιθετικά και φοβικά σχεδόν κάθε πολιτιστικά, θρησκευτικά και εθνικά «άλλον», ακόμα κι αν οι «άλλοι» είναι διαφορετικοί ή και αντίπαλοι μεταξύ τους. Το φαινόμενο αυτό δεν περιορίζεται βεβαίως μονάχα στην Ελλάδα, αλλά είναι ίσως απόρροια του κλίματος ανασφάλειας και κατακερματισμού του δημόσιου χώρου που είχε ξεκινήσει από τα μέσα του 20ού αιώνα και τροφοδοτεί μια άνηση και βάρβαρη κοινωνία, που μαστίζεται επιπλέον και από τα δεινά της κλιματικής κρίσης. Όμως τα παραδοσιακά στοιχεία τα οποία έχουν διασωθεί στην Ορθοδοξία δεν οδηγούν αναπόδραστα στον απομονωτισμό, αλλά επιτρέπουν και την προσαρμογή στις νέες συνθήκες.

Στα στοιχεία αυτά περιλαμβάνονται μεταξύ άλλων, η άρνηση του εθνοφουλετισμού, ο διάλογος με τις άλλες θρησκείες και η οικουμενικότητα, στοιχεία τα οποία μπορούν να αξιοποιηθούν αποτελεσματικά για την ειρηνική συνύπαρξη θρησκειών και λαών στην Ελλάδα της επόμενης εικοσαετίας. Έχουμε συχνά κατά νου έναν ρόλο για την Ορθοδοξία στην Ελλάδα που θα διαπαιδαγωγεί τους πολίτες να συγκροτούν και να διαμορφώνουν διαρκώς την ταυτότητά τους μέσα από τη διακονία και τη θυσία, σ' έναν κόσμο, ωστόσο, που βασίζεται μόνο στην ισχύ και τη σύγκρουση, ενώ αντιμετωπίζει προβλήματα επιβίωσης. Ένας νέος, αναθεωρημένος ρόλος δεν αγνοεί, βέβαια, τις πηγές έντασης, αδικίας και τυραννίας που υπάρχουν σ' αυτό τον κόσμο. Αντίθετα:

- θα παράσχει ουσιαστική βοήθεια, είτε στην Ελλάδα είτε στις χώρες προέλευσης του όλο και μεγαλύτερου αριθμού ανθρώπων που μετακινούνται, όχι οικοδομώντας τείχη, αλλά βοηθώντας υλικά και κυρίως πνευματικά προς την ομαλή συνάντηση, συνύπαρξη και συναύξηση σ' έναν κόσμο ανθρώπινο, διακριτών αλλά όχι εχθρικών μεταξύ τους διαμορφούμενων πνευματικών και πολιτιστικών ταυτοτήτων,
- θα βοηθήσει την Ορθοδοξία να συστρατευθεί με τον δικό της διακριτό τρόπο στις προσπάθειες για δίκαιη αντιμετώπιση των ασθενειών και της κλιματικής κρίσης που είναι παγκόσμιες και ως εκ τούτου απαιτούν παγκόσμιες λύσεις, όπως κατάργηση των πατεντών των εμβολίων και ενδυνάμωση των οικολογικών τεχνολογιών,
- θα αναπροσανατολίσει τη μνήμη του παρελθόντος που διαμορφώθηκε και μέσα από συγκρούσεις και ιστορικές έχθρες προς την κοινή ελπίδα ενός μέλλοντος που θα περνά και μέσα από την ιστορική επεξεργασία των διαφορετικών ιστορικών διαδρομών των λαών και των εθνικών και θρησκευτικών παραδόσεων, με στόχο την κατανόησή τους και την καταλλαγή, και
- θα εργασθεί στο εσωτερικό της εκκλησιαστικής κοινότητας, με το κατηχητικό και νεανικό της έργο, αλλά και προς τα έξω, στη δημόσια εκπαίδευση, με το μάθημα των Θρησκευτικών, ώστε ο διαφορετικός και ο κάθε είδους «άλλος» να είναι «ορατός», να μετέχει σ' ένα κοινό όραμα ζωής και να συμβάλλει σ' αυτήν και μέσα από τη γνώση μας γι' αυτόν.

Ως προς τα δύο τελευταία, η επιστήμη της κοινωνικής ανθρωπολογίας είναι ένα σημαντικό εργαλείο στην έξοδο της Ορθοδοξίας στον σύγχρονο κόσμο, καθώς φαίνεται να αποτελεί μια ιδιαίτερα υποσχόμενη μεθοδολογία μέσω της οποίας θα μπορούσαν να εξεταστούν θέματα συνύπαρξης της θρησκευτικής ετερότητας στην ελληνική δημόσια σφαίρα, και κατ' επέκτασιν στο σύγχρονο έθνος-κράτος στην Ευρώπη. Μπορούν να εξεταστούν οι τρόποι με τους οποίους

επιλέγει ο θεσμικός Ορθόδοξος κόσμος να οικοδομεί μια δημόσια εικόνα για τον εαυτό του στο παρόν, σε σχέση με «έτερες» θρησκευτικές συλλογικότητες/κοινωνίες. Το κρίσιμο θέμα που θα πρέπει να μελετήσει κανείς εδώ είναι οι τρόποι με τους οποίους η δημόσια αυτή εικόνα καθορίζεται από νοοτροπίες που έχουν διαμορφωθεί στη μακρά διάρκεια (της διαδικασίας γένεσης του έθνους-κράτους), πώς οι νοοτροπίες έρχονται αντιμέτωπες με σύγχρονες προκλήσεις και διαμορφώνουν/καθορίζουν συγκεκριμένους τρόπους συνύπαρξης, ειδικά σε επίπεδο θεσμικής πρακτικής καθημερινότητας (ρουτίνας).

Στο σημείο αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία η θεσμική καθημερινότητα ως κεντρικό αντικείμενο του ανθρωπολογικού στοχασμού και επομένως η ρουτίνα και η καθημερινή πρακτική ως κλειδιά προκειμένου να γίνουν κατανοητές οι εγκατεστημένες θεσμικές νοοτροπίες. Σημαντικό ρόλο στην κατεύθυνση αυτή διαδραματίζουν συγκεκριμένα εθνογραφικά πλαίσια αλλά και τα σχετικά βιώματα του εκάστοτε μελετητή στον χώρο των μη κυβερνητικών οργανισμών και των «έτερων» θρησκευτικών συλλογικοτήτων στην Ελλάδα, καθώς επίσης και η ανθρωπολογική θεώρηση μέσα από την επιτόπια παρατήρηση (στο πεδίο). Μια συζήτηση μπορεί να βασισθεί σε εμπειρίες θεσμικής συνύπαρξης στη δημόσια σφαίρα πρωταγωνιστών / εκπροσώπων / φορέων εξουσίας του Ορθόδοξου χριστιανικού κόσμου με τον εβραϊκό και τον καθολικό χριστιανικό κόσμο, σε επίπεδο τοπικής κοινωνίας στην Ελλάδα του σήμερα. Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να διευκρινισθεί ότι οι εν λόγω κόσμοι δεν προσεγγίζονται ως ομοιογενείς και συμπαγείς, αλλά μέσα στην απόλυτη συνθετότητά τους, η οποία άλλωστε και τους προσδίδει τον αντίστοιχο δυναμισμό.

Επιδιώκοντας τη σκιαγράφηση των εν λόγω σχέσεων, η κοινωνική ανθρωπολογία αναδεικνύει αφηγήματα, πρακτικές ή παραστασιακές επιτελέσεις από την πλευρά των θεσμικών πρωταγωνιστών, τα οποία δομούν τις σχέσεις αυτές και των οποίων η ανάλυση/ανάγνωση θεωρείται απαραίτητη προκειμένου να γίνουν αντιληπτές και να κατανοηθούν σε βάθος οι υπάρχουσες δυναμικές σχέσεων εξουσίας. Το πλέγμα αυτών των σχέσεων θρησκευτικού «ημέτερου» και «ετέρου» στην Ελλάδα έχει μεν παγιωθεί μέσα στη μακρά ιστορική διάρκεια, εμπεριέχει, ωστόσο, παραγωγικές εντάσεις, ενώ συγχρόνως δέχεται προκλήσεις στην Ελλάδα των πρόσφατων δεκαετιών. Για παράδειγμα, μια βασική πηγή εμπειρίας και γνώσης στο πεδίο της έρευνας είναι οι πρακτικές θρησκευτικών λειτουργιών (από διαφορετικές θρησκευτικές κοινότητες) σε επίπεδο καθημερινής ζωής στον ελληνικό αστικό χώρο. Με τα παραπάνω παραδείγματα επιχειρείται να σκιαγραφηθεί το εγγύς μέλλον, με την ελπίδα να καταστεί δυνατή η αντίληψη ότι η συμβατότητα και η βιωσιμότητα μπορούν να είναι εφικτές συνθήκες στην ελληνική πραγματικότητα, με την Ορθοδοξία να παίζει ρόλο σε αυτή την εξέλιξη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Η διαμόρφωση της νεοελληνικής ταυτότητας στην Ελλάδα του σήμερα και του αύριο

(βίντεο της εκδήλωσης: <https://www.youtube.com/watch?v=VvA5zbJSpBY/>)

Οι προσπάθειες οριοθέτησης της νεοελληνικής ταυτότητας αποκλειστικά με βάση είτε την ελληνική γλώσσα είτε την Ορθοδοξία είτε ακόμη το πολιτικό κριτήριο της ιθαγένειας ή της ιδιότητας του πολίτη της Ελληνικής Δημοκρατίας συναντούν σοβαρά προβλήματα εμπειρικής εφαρμογής, επιστημονικής και πρακτικής επαλήθευσης.

Η σύγχρονη ελληνική εθνική ταυτότητα, πάντως, είναι μια από τις πολλές συλλογικές ταυτότητες που συναπαρτίζουν το μεγάλο και πολύχρωμο μωσαϊκό των ταυτοτήτων της Ευρώπης. Ως ευρωπαϊκή ταυτότητα η ελληνική ταυτότητα χαρακτηρίζεται από τα κοινά στοιχεία αλλά και τις παθογένειες που συναντούμε στις σύγχρονες ευρωπαϊκές κοινωνίες. Ως εκ τούτου, η σύγχρονη ελληνική ταυτότητα βρίσκεται συνεχώς αντιμέτωπη με τα ίδια διλήμματα και αγωνίες που απασχολούν και τις άλλες ευρωπαϊκές ταυτότητες, εντός και εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η μεγαλύτερη και βασιανιστικότερη αγωνία σήμερα ανακύπτει από την αβεβαιότητα για το μέλλον της Ευρώπης και ειδικότερα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και λαμβάνει τη μορφή των ποικίλων σημερινών κρίσεων, οι οποίες δεν είναι απλώς οικονομικές. Είναι κρίσεις κυρίως που αναφέρονται στην πολιτική και την ηθική, κρίσεις ηγεσίας, δημοκρατικής παιδείας και αξιών. Οι κρίσεις αυτές σκιάζονται πλέον από την απειλή της φυσικής καταστροφής του πλανήτη που επιφέρει η κλιματική αλλαγή και οι ποικίλες μορφές βίας που ασκεί ο άνθρωπος επάνω στο περιβάλλον, όπως και οι πανδημίες που εκπορεύονται από όλα αυτά.

Είναι σχεδόν βέβαιο ότι κατά το έτος 2040 θα είμαστε σε θέση να διακρίνουμε την ελληνική κοινωνία των πολλαπλών ταυτοτήτων, κι ευχόμαστε να έχει μάθει μέχρι τότε η κοινωνία μας να ζει με τις πολλαπλές ταυτότητες, τον πλουραλισμό και τον σεβασμό της διαφορετικότητας. Η προσδοκία αυτή θα μπορέσει να καταστεί στοιχείο της μελλοντικής πραγματικότητας της χώρας μόνον αν η κοινωνία θα έχει εσωτερικεύσει και μάθει να πραγματώνει στην πράξη την ελευθερία χωρίς να αγνοεί και τις επιταγές της δικαιοσύνης.

Ποιες όμως είναι οι προοπτικές δύο θεμελιωδών παραγόντων της σύγχρονης ελληνικής ταυτότητας, δηλαδή της ελληνικής γλώσσας και της Ορθοδοξίας, για την επόμενη εικοσαετία;

Ως προς τις προοπτικές της ελληνικής γλώσσας διατυπώθηκε η άποψη ότι αυτές εμφανίζονται μάλλον ζοφερές. Η ελληνική γλώσσα υποφέρει από δύο βασικούς παράγοντες: α) από την αφόρητη πίεση του Διαδικτύου, καθώς επίσης και την αβελτηρία των λόγω επαγγέλματος χρηστών της, όπως λ.χ. αρκετών δημοσιογράφων, ιδίως εκείνων των ηλεκτρονικών ΜΜΕ, οι οποίοι για λόγους ταχύτητας μεταφράζουν χρησιμοποιώντας αυτόματες μηχανές ή εφαρμογές μετάφρασης διαθέσιμες στο Διαδίκτυο σε ανακριβή και σόλοικα ελληνικά, επηρεάζοντας συνεχώς επί τη χείρω τη γλώσσα, και β) από την αποσάθρωση της γλωσσικής διδασκαλίας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, που τροφοδοτεί με ανελλήνιστους φοιτητές τα πανεπιστήμια. Η σοβαρή κάμψη της ελληνικής γλώσσας δημιουργεί και την αμφιβολία κατά πόσον θα μπορέσει να επιτελέσει την αποστολή της παραγωγής κοινωνικής συνοχής σε μια μελλοντική πολυπολιτισμική Ελλάδα, όπως και να διασφαλίσει την επιβίωση της ελληνικής παιδείας ως φορέα του αποθέματος του πνευματικού πολιτισμού του τόπου.

Ο δεύτερος καθοριστικής σημασίας παράγοντας της ταυτότητας της πλειοψηφίας του ελληνικού λαού, ο Ορθόδοξος Χριστιανισμός και η εκκλησιαστική του έκφραση, διακρίνεται από δυναμισμό και ισχυρή παρουσία τόσο στο θεσμικό επίπεδο όσο και ευρύτερα στην ελληνική κοινωνία, γεγονός που φαίνεται να μη δικαιολογεί τις ανησυχίες ως προς τις προοπτικές της παρουσίας του στην Ελλάδα του 2040. Ο προβληματισμός που ανακύπτει, ωστόσο, αφορά στη δυνατότητα της Ορθόδοξης Εκκλησίας να συμβάλει εποικοδομητικά στη συνοχή και την πραγμάτωση της ελευθερίας στην ελληνική κοινωνία, αν δεν μετεξελιχθεί και η ίδια προς μια κατεύθυνση ενατένισης του μέλλοντος μάλλον παρά του παρελθόντος στην ίδια την αντίληψη του εαυτού της, όπως αναφέρθηκε και στην προηγούμενη ενότητα. Εδώ θα τονισθούν τόσο η χριστιανική διδασκαλία όσο και η συνομιλία με το ευρωπαϊκό γίγνεσθαι, που προσφέρουν τη δυνατότητα αυτής της μετεξέλιξης. Εμπόδια σε αυτή τη διαδικασία υπάρχουν πολλά, και μάλιστα εκ των ένδον, και συνδέονται κατά πρώτο λόγο με το σοβαρό πρόβλημα της παιδείας του κλήρου, ακόμη και του ανώτερου, και τον συνεχή και αδικαιολόγητο, από το πνεύμα του Χριστιανισμού, πειρασμό του φονταμενταλισμού, που ταλανίζει έντονα σημαντικό μέρος της Εκκλησίας και του μοναχισμού στην Ορθόδοξη Ελλάδα.

Ένα είναι βέβαιο: η Ελλάδα του 2040 θα είναι διαφορετική από τη σημερινή, όπως άλλωστε η Ελλάδα το 2020 είναι διαφορετική από την Ελλάδα του 2000. Η ιστορική μεταβολή είναι αμείλικτη. Η διαφορετικότητα αυτή έχει ποικίλες διαστάσεις. Η πλέον ορατή σε όλους μας είναι η ίδια η σύνθεση του πληθυσμού. Ο κορυφαίος παίκτης μπάσκει στον κόσμο σήμερα, ο Γιάννης Αντετοκούνμπο, είναι ένας Έλληνας νιγηριανής καταγωγής. Η αφροαμερικανική κοινότητα της Ελλάδας γίνεται τα τελευταία χρόνια όλο και περισσότερο ορατή. Εκτιμάται ότι οι μετανάστες εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης θα πρέπει να ανέρχονται σήμερα στο 8% του πληθυσμού.

Την ίδια στιγμή η παγκοσμιοποίηση δεν αφορά μόνον στις ανοιχτές αγορές και την καθολικότητα της επικοινωνίας, αλλά πρωτίστως σχετίζεται με έναν αναντίστρεπτα διασυνδεδεμένο κόσμο. Η μαζική μετακίνηση ανθρώπων είναι ένα αρχέγονο φαινόμενο: τροφοδοτείται από πολέμους, καταπίεση, φτώχεια, και δημογραφικές αλλαγές. Σε μίαν εποχή σαν τη δική μας, με τα χαρακτηριστικά που αναφέρθηκαν, μια εποχή γενικευμένης διασύνδεσης, η μετακίνηση αυτή είναι ευκολότερη από ποτέ.

Η κατεξοχήν πρόκληση του παρόντος και, όλο και περισσότερο, του μέλλοντος είναι η διαχείριση της πολυπολιτισμικότητας. Δεν πρόκειται για θέμα ψυχολογικής στάσης (αν μας αρέσει ή όχι η πολυπολιτισμικότητα) αλλά πραγματιστικής θεώρησης: τι κάνουμε με αυτήν; Πώς τη διαχειριζόμαστε;

Η ελλαδική ταυτότητα χτίστηκε ιστορικά με μονοφωνικό τρόπο. Ως νεότευκτο έθνος-κράτος, η Ελλάδα κλήθηκε να αποδείξει την ελληνικότητά της, προκειμένου να αποσπάσει την εύνοια της διεθνούς κοινότητας, αποσιωπώντας, ωστόσο, σημαντικές όψεις της πληθυντικότητας, του πλουραλισμού της. Σήμερα, ως Ευρωπαίοι πολίτες, σε συνθήκες, ιστορικά μιλώντας, σχετικής ασφάλειας και ευημερίας, είμαστε πιο ώριμοι από ποτέ να επανεκτιμήσουμε τον πληθυντικό μας χαρακτήρα, να διερευνήσουμε την έννοια της ελληνικότητας, χωρίς κάτι τέτοιο να είναι μια εύκολη ή αυτονόητη διαδικασία. Μια ματιά στο επίσημο βίντεο της Επιτροπής «Ελλάδα 2021» για τον εορτασμό των διακοσίων χρόνων της Παλιγγενεσίας θυμίζει πόσο δρόμο έχουμε να διανύσουμε ακόμη. Το βίντεο αυτό θα μπορούσε να είχε γυριστεί πριν από 40 ή 50 χρόνια – λευκοί, αρτιμελείς, σφύζοντες από υγεία μεσογειακής κοπής άνδρες, γυναίκες και παιδιά. Απουσιάζουν οι κάθε λογής «άλλοι»: οι ΑμΕΑ, οι έγχρωμοι, οι «διαφορετικοί». Η συνύπαρξη μαζί τους εξακολουθεί να προκαλεί σε ορισμένο βαθμό αμηχανία.

Κάτι τέτοιο δεν θα έπρεπε να συμβαίνει ωστόσο. Η χριστιανική παράδοσή μας προσφέρει, μεταξύ άλλων, τα διανοητικά και πνευματικά εφόδια προκειμένου να κατανοηθεί ο πολιτισμικός ορίζοντας του «άλλου». Αναγνωρίζοντας την αξία του ανθρώπινου προσώπου ως κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση Θεού, προσδίδουμε ίση αξία στον καθένα και την καθεμία, πέρα και ανεξάρτητα από οποιοδήποτε άλλο προσδιορισμό. Η Θεία Ευχαριστία εξάλλου συνιστά πρότυπο μετοχής στον λόγο της Αγάπης, καθώς υπενθυμίζουμε στον εαυτό μας την κοινή τρωτότητα και τη φροντίδα του ενός για τον άλλο. Όταν μάλιστα αυτός ο «άλλος» δεν είναι κάποιος μακρινός, αλλά είναι συγκάτοικος στην ίδια τη χώρα μας, του αναγνωρίζουμε ίση αξία με μας και πασχίζουμε να επαναποθετήσουμε τον εαυτό μας σε έναν ευρύτερο –

περιχωρητικό– ορίζοντα. Με τον τρόπο αυτό επιχειρείται αφενός να δούμε τη δική μας μερικότητα, αφετέρου να αναπτύξουμε νέα κριτήρια αξιολόγησης, με τα οποία θα αρθρώσουμε νέες αξίες.

Η περιχωρητική αυτή προσέγγιση, κεντρικό γνώρισμα της χριστιανικής διδασκαλίας, δεν ουσιοποιεί ταυτολογικά τον «άλλο» («ο Αφγανός που περνάει τα ευρωπαϊκά σύνορα εξακολουθεί να είναι Αφγανός»), ούτε αυτοαναγορεύεται σε κριτή του «άλλου» (λ.χ. η «αναχρονιστική» μαντίλα που φοράει η αριστούχος μαθήτρια στην εθνική παρέλαση), αλλά αποπειράται να εντοπίσει εκείνο το στοιχείο του αλλότριου τρόπου ζωής που αντιστοιχεί –συγκρίνεται, αντιπαραβάλλεται, αντιτίθεται– σε στοιχεία του δικού μας τρόπου ζωής.

Αν μας νοιάζει να κατανοήσουμε τον «άλλο» χωρίς στρεβλώσεις (δηλαδή, μη εθνοκεντρικά), θα πρέπει να τροποποιήσουμε τους αυτονόητα δεδομένους κώδικες ερμηνείας μας. Στην περίπτωση αυτή αντιλαμβανόμαστε ότι, αν και μοιραζόμαστε την κοινή ανθρώπινη κατάσταση και μοίρα, υπάρχουν διαφορετικοί τρόποι να υπάρχουμε, διαφορετικοί τρόποι ύπαρξης. Η συνειδητοποίηση αυτή ανατρέπει εξάπαντος τη «φυσικότητα» της δικής μας ερμηνείας. Όπως σημειώνει κάπου ο επιφανής σύγχρονος στοχαστής Charles Taylor, η πραγματική κατανόηση έχει «ταυτοτικό τίμημα» («identity cost»): με άλλα λόγια, δεν μπορείς να κατανοήσεις τον «άλλο» αν δεν αλλάξεις τη δική σου αυτοκατανόηση.

Επομένως, η πρόκληση που έχουμε μπροστά μας τις επόμενες δεκαετίες δεν είναι άλλη παρά η εκ νέου επεξεργασία και ερμηνεία της ταυτότητάς μας: το πέρασμα από μια μονοφωνική σε μια πολυφωνική αυτοκατανόηση, η αναγνώριση της διαλογικότητας στην πολιτισμική κατασκευή και η αναδημιουργία της ιστορίας μας, υπό το φως της διαρκώς εξελισσόμενης αυτοερμηνείας μας. Παρά τις περί του αντιθέτου ενδείξεις, η χριστιανική παράδοσή μας, όταν τύχει της κατάλληλης επεξεργασίας και προσέγγισης, μπορεί να μας επιτρέψει να ενισχύσουμε αυτό που άρχισε η Τρίτη Ελληνική Δημοκρατία, δηλαδή την αναστοχαστική και συμπεριληπτική, φιλελεύθερη κοινότητα.

Επανερχόμενοι στην ιχνηλάτηση της νεοελληνικής ταυτότητας, διαπιστώνουμε ότι μπορεί κανείς να αξιοποιήσει στοιχεία από πολλά ερευνητικά μοντέλα. Μια τέτοια προοπτική που χρησιμοποιήθηκε στο πλαίσιο αυτό υπήρξε και η πολιτιστική ανάλυση και η ανάλυση πολιτιστικών συμβόλων και αφηγήσεων, όπως αυτά εκφράζονται στον δημόσιο λόγο (με την ευρύτερη έννοια) μιας συλλογικότητας, όπως η εθνική. Τα αποτελέσματα των ερευνών αυτών προέρχονται από διάφορα πεδία όπου διαμορφώνονται γνώμες και αντιλήψεις σχετικά με την πολιτισμική (εθνική) ταυτότητα, όπως η εκπαίδευση, η θρησκεία, η ιστοριογραφία και η λογοτεχνία και αφορούν στις ιστορικές εξελίξεις της περασμένης εικοσαετίας από την «ευρωπαϊκή δεκαετία» του 1990 μέσω της δεκαετίας των θρησκειών του 2000 ως τη δεκαετία του 2010, όπου το παγκόσμιο ενδιαφέρον στράφηκε (πάλι) στην Εγγύς και τη Μέση Ανατολή.

Μια τέτοια έρευνα έγινε αναφορικά με την εθνική και ευρωπαϊκή ταυτότητα των μαθητών γυμνασίου στην Ελλάδα και τη Δανία. Διατυπώθηκε το συμπέρασμα ότι οι νέοι Έλληνες θεωρούσαν τη χώρα τους μακριά από την υπόλοιπη Ευρώπη, ενώ ταυτόχρονα εξέφρασαν ανασφάλεια σχετικά με την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και αυτοπεποίθηση για την ελληνική τους ταυτότητα. Ήταν ολοφάνερο ότι απλά εξέφραζαν τις αντιλήψεις των μεγάλων, ενώ από πολλούς έλειπε η σιγουριά να εκφράσουν τη δική τους γνώμη. Οι μαθητές που εξέφρασαν τις πιο ανεξάρτητες απόψεις ήταν παιδιά μεταναστών ή παιδιά σε δίγλωσσο σχολείο. Ένα συμπέρασμα ήταν ότι η βιωμένη εμπειρία πολλαπλών γλωσσών και πολιτισμών μπορεί να δημιουργήσει ώριμους και ανεξάρτητους πολίτες, χωρίς να τους λείπει η αφοσίωση στη χώρα όπου μεγαλώνουν. Αντιθέτως, φάνηκε πως οι τελευταίοι νοιάζονται πιο πολύ για το κοινό καλό από τους μαθητές που εξέφρασαν ανασφάλεια σχετικά με τις πολιτιστικές ταυτότητες.

Με τη γενικότερη αναβίωση των θρησκειών στη δημόσια σφαίρα, δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στον ρόλο της θρησκείας στην ελληνική κοινωνία και στη σημασία της Ορθοδοξίας ως συστατικού στοιχείου της νεοελληνικής ταυτότητας. Με την εκλογή του μακαριστού Αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου στον θρόνο των Αθηνών (2008) ήρθε στην επιφάνεια μια έντονη εθνικο-θρησκευτική φωνή, η οποία ταύτισε ουσιαστικά τη θρησκευτική με την εθνική ταυτότητα των Ελλήνων. Ωστόσο, αυτή δεν ήταν η μόνη ή η αποκλειστική φωνή. Διαφορετικές θεολογικές φωνές που πρότειναν εναλλακτικές

προσεγγίσεις στον ρόλο της Ορθοδοξίας στη σύγχρονη Ελλάδα έκαναν την ίδια περίοδο την εμφάνισή τους στον δημόσιο χώρο, ασκώντας κριτική στον εθνοκεντρικό λόγο και την εθνοκεντρική αντίληψη της Εκκλησίας. Η πολυπολιτισμική και πολυθρησκευτική κοινωνία, τόσο στη σύγχρονη εποχή όσο και στην ιστορία της Ελλάδος, απαιτεί μια ανοιχτή και διαλογική στάση από την επικρατούσα θρησκεία. Έπειτα από επιτόπιες έρευνες, συνεντεύξεις και παρακολούθηση σεμιναρίων με Ορθόδοξους θεολόγους μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα, ότι, παρόλο που η Ορθόδοξη Εκκλησία στην Ελλάδα ταυτίζεται συχνά με μια εθνο-θρησκευτική παράδοση όπου δύσκολα βρίσκει τη θέση του ο «άλλος», υπάρχουν φωνές που δείχνουν τον δρόμο για έναν σύγχρονο ρόλο της θρησκείας στην ελληνική κοινωνία, όχι ως συμβόλου της εθνικής ταυτότητας, αλλά ως πρότασης ζωής, ως ενός από τα πολλά πολιτισμικά πλαίσια στα οποία στηρίζεται η κοινωνία και ως προσφοράς πίστης και μαρτυρίας ασχέτως εθνικής και γλωσσικής ταυτότητας.

Ταυτόχρονα, με την άνοδο του θρησκευτικού λόγου στην κοινωνία παρατηρήθηκε μια νέα πολιτιστική καλλιέργεια του οθωμανικού παρελθόντος της Ελλάδας. Έτσι, τις προηγούμενες δεκαετίες εμφανίσθηκαν στην ελληνική ιστοριογραφία και λογοτεχνία τάσεις προς την αναθεώρηση της αρνητικής και απειλητικής εικόνας της περιόδου της Τουρκοκρατίας, με σκοπό να εμπλουτιστούν οι αφηγήσεις για τις πολυπολιτισμικές κοινωνίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι τάσεις αυτές βρήκαν απήχηση στο ευρύτερο μη ακαδημαϊκό κοινό μέσα από εκδόσεις έργων ευρείας κυκλοφορίας, όπου αν και δεν αναθεωρείται ο πολιτισμικά ανώτερος και ηρωικός ρόλος των Ελλήνων, παρ' όλ' αυτά προτείνεται το ιδανικό της συμβίωσης των δύο διαφορετικών εθνοτήτων. Όμως η αντίληψη για το οθωμανικό παρελθόν στην ευρύτερη κοινωνία είναι στενά συνδεδεμένη με τη σύγχρονη Τουρκία, η οποία το τελευταίο διάστημα συμπεριφέρεται όλο και πιο απειλητικά απέναντι στην Ελλάδα, κάτι που έχει ως αποτέλεσμα να μειωθεί ο αριθμός των εκδόσεων που παρουσιάζουν τη συμβίωση κατά την οθωμανική εποχή ως ιδανικό.

Κανείς δεν μπορεί να είναι βέβαιος για το τι θα φέρει η επόμενη εικοσαετία από την άποψη των πολιτικών, γεωπολιτικών και κλιματικών αλλαγών και μεταβολών. Το βέβαιο είναι ότι πολλές από τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η ελληνική κοινωνία σήμερα δεν επιλύονται εύκολα, ενώ θα απασχολήσουν σίγουρα τους πολίτες, την εκάστοτε πολιτική ηγεσία και τις μη κυβερνητικές οργανώσεις για πολλά χρόνια. Προκειμένου να διατηρηθεί και να εξακολουθήσει να διαμορφώνεται η νεοελληνική ταυτότητα θεωρείται ότι θα πρέπει να καλλιεργηθεί ο διάλογος με τον κάθε «άλλον» και η εμπιστοσύνη στην ελληνική παράδοση, που άντεξε τόσους αιώνες. Το να είναι η ελληνική κοινωνία ανοιχτή στο διαφορετικό δεν σημαίνει ότι εγκαταλείπει τον χαρακτήρα της και την ταυτότητά της. Αντίθετα, σημαίνει ότι εμπλουτίζεται και εξελίσσεται στο διάβα της ιστορίας. Ο σεβασμός στη διαφορετικότητα, στον πολιτισμικό και θρησκευτικό πλουραλισμό φαίνεται ότι είναι η απαραίτητη στάση που χρειάζεται προκειμένου να εξελιχθεί και να διατηρηθεί και στο μέλλον η νεοελληνική ταυτότητα, μια ταυτότητα σημαντική, τόσο για την Ευρώπη όσο και για τις χώρες που περιβάλλουν την Ελλάδα στην ευρύτερη περιοχή.

Όπως εύστοχα σημειώθηκε, το να αποδίδεται ή να αναγνωρίζεται και στην Ορθόδοξη Εκκλησία ένας ρόλος για τη «διαμόρφωση της νεοελληνικής ταυτότητας στην Ελλάδα του σήμερα και του αύριο» αποτελεί κάτι ιδιαίτερα σημαντικό ή και τιμητικό, το οποίο, ωστόσο, δημιουργεί ιδιαίτερη ευθύνη σε όσους εμπλέκονται στη σχετική συζήτηση.

Πώς θα ανταποκριθεί η Εκκλησία της Ελλάδος στην ευθύνη αυτή; Απάντηση στο ερώτημα μπορεί να δοθεί στην προοπτική της θεολογικής αυτοσυνειδησίας, η οποία μεταποιείται σε πράξη και εξειδικεύει τα στοιχεία από την προηγούμενη ενότητα, αναδεικνύοντας τις εξής συνιστώσες:

- λειτουργική ανανέωση. Τα κίνητρα δεν είναι πλέον μόνο θεολογικά, αλλά και ψυχολογικά. Είναι βέβαιο ότι ένα πιο ενεργό λατρευτικό υποκείμενο θα μπορέσει να γίνει και ένας πιο συνειδητοποιημένος πολίτης. Αποτελεί πλέον διαπίστωση ότι οι λατρευτικές αλλαγές της μεσοβυζαντινής περιόδου εκκόλαψαν μεταξύ άλλων το ανιστορικό υποκείμενο, δηλαδή τον αδρανή πολίτη, ο οποίος αποστασιοποιείται από τα πολιτικά, κοινωνικά και άλλα δρώμενα.

- άνοιγμα στον διαφορετικό. Με εργαλείο ανάλυσης τον ελληνικό πολιτισμικό δυϊσμό των τελευταίων 100 χρόνων, διερευνήθηκαν οι θεολογικές προϋποθέσεις της ώσμωσης με τον διαφορετικό «άλλον», καθώς και οι συνέπειες μιας τέτοιας συνάντησης. Στην προοπτική αυτή, το όραμα της Ομάδας Εργασίας «Η Ορθοδοξία και οι “άλλοι” στην Ελλάδα του 2040» θεωρήθηκε ότι είναι εφικτό να υλοποιηθεί με έναν επικοδομητικό τρόπο.
- νέοι τρόποι ύπαρξης στον δημόσιο χώρο. Ο σημερινός τρόπος και το αντίστοιχο ύφος της δημόσιας παρουσίας της Εκκλησίας στην Ελλάδα είναι παρωχημένα. Η αιτία βρίσκεται στην ελλιπή συνάντηση της Ορθοδοξίας γενικότερα με τις κατακτήσεις και τα προτάγματα της νεωτερικότητας. Στον βαθμό που ήδη ζούμε την περίοδο της μετανεωτερικότητας, το πνεύμα της οποίας διαποτίζει κυρίως τις νέες γενιές, η Εκκλησία καλείται να αποβάλει τα μέχρι τώρα αυτονόητά της για τον αποκλειστικό της λόγο και ρόλο στον δημόσιο χώρο, συνειδητοποιώντας ότι αποτελεί πλέον μία φωνή μεταξύ των πολλών. Πρόκειται, είναι αλήθεια, για μια σκληρή δοκιμασία, η οποία απαιτεί πνευματικό αγώνα και ανασυγκρότηση.

Αν επιθυμούμε να δούμε «το 2021 ως παράθυρο για την Ελλάδα του μέλλοντος», χρειάζεται να επιτύχουμε τη μετάβαση από τη στάση του καταναλωτή (των δαφνών ενός ένδοξου παρελθόντος) σε εκείνη του δημιουργού (παρόντος και μέλλοντος). Βασικός νόμος είναι ότι τίποτε δεν επιτυγχάνεται προς τα έξω αν δεν διαθέτει το ανάλογο αντίκρισμα στο εσωτερικό της Εκκλησίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Η εκκοσμίκευση του κράτους και της κοινωνίας και η μαρτυρία της Εκκλησίας

(βίντεο της εκδήλωσης: <https://www.youtube.com/watch?v=Xc5DfNmHFxQ/>)

Όλες οι φάσεις της ιστορικής διαδρομής κάθε λαού έχουν πολυεδρικά και πολυεπίπεδα θέματα, που συναρτώνται βέβαια και με τη χρονική διάρκεια της εκάστοτε φάσης. Υπό το βλέμμα αυτό, η Τουρκοκρατία αποτελεί για τον Ελληνισμό ένα μακρύ χρονικό διάστημα τεσσάρων και πλέον αιώνων (από την άλωση της Κωνσταντινούπολης μέχρι τη Μικρασιατική Καταστροφή), που αποτέλεσε και το «εργαστήριο» της μετάλλαξης της μεσαιωνικής βυζαντινής κοινωνίας (με όλα τα θετικά στοιχεία της αλλά και τα προβλήματά της) σε σύγχρονη κοινωνία του νεωτερικού κόσμου, που είχε γεννηθεί στο διάστημα που είχε μεσολαβήσει. Όπως υποστηρίχθηκε, η Τουρκοκρατία αποτελεί ένα «ορυχείο» στο οποίο «σκάπτοντας» μπορεί να βρει κανείς διαμάντια, αλλά και κάρβουνα. Ένδοξες φάσεις, αλλά και περιόδους κατάρτησης. Πρόοδο, αλλά και υποστρόφη.

Η θέση και ο ρόλος της Εκκλησίας σ' αυτή τη φάση-διαδρομή υπήρξε καθοριστικός όχι μόνο για τη συνέχεια του Ελληνισμού, αλλά και για την επιβίωση και ύπαρξή του. Η Εκκλησία όλα αυτά τα χρόνια εκκένωσε εαυτήν σε υπερβολικό βαθμό, υλοποιώντας ανεπίτρεπτα... ανοικονόμητες οικονομίες! Σ' όλο αυτό το διάστημα η Εκκλησία ήταν ο θεματοφύλακας του ιερού και το κέντρο της κοινοτικής ζωής. Ο εξερχόμενος από την ποίμνη κινδύνευε να χάσει τον προσανατολισμό του, τόσο ως προς την πίστη όσο και ως προς το γένος. Η διαδρομή της Τουρκοκρατίας άρχισε με την ανάθεση και αναγνώριση στη διοίκηση της Εκκλησίας, εκ μέρους του δυνάστη, ενός ρόλου εθναρχικού και υπεύθυνου για ολόκληρο το γένος των χριστιανών. Ο Πατριάρχης έγινε «μιλέτ μπασής», αρχηγός του Γένους, υπηρέτης του Γένους προς σωτηρία. Ο πρώτος μετά την άλωση Πατριάρχης απέφυγε την ταύτιση με ένα ορισμένο πολιτισμικό μοντέλο, αναλαμβάνοντας την ευθύνη για τη διατήρηση της πίστης και την ηθική και πνευματική καθοδήγηση του Γένους. Η απόκτηση όμως κοσμικής εξουσίας υπήρξε ένας εκφυλισμός του εθναρχισμού! Όταν τελείωσε η περιπέτεια αυτή, η Εκκλησία βρέθηκε καταμεσής των αναγκών και των απαιτήσεων των σαρωτικών αλλαγών που είχαν επισυμβεί στην Ευρώπη, όπως και τώρα, μετά από διακόσια χρόνια ελευθερίας, βρίσκεται ενώπιον των διλημάτων των μελών της, αλλά και των ανθρώπων που οι μετακινήσεις του πληθυσμού φέρνουν «μπροστά στην πόρτα της» και για τους οποίους έχει λάβει εντολή από τον Ιδρυτή της να τους «αγαπάει ως εαυτόν».

Η εξέλιξη του σημερινού κόσμου έχει συντελέσει στο να περνούν κρίση ή να αμφισβητούνται οι παραδοσιακοί θεσμοί του παρελθόντος, με πρώτη την Εκκλησία. Ως Ορθόδοξοι χριστιανοί θα πρέπει να καλλιεργήσουμε την αγάπη για το παρόν, δηλαδή την αγάπη για το σήμερα του Θεού. Δεν μπορούμε να αγαπάμε τον πλησίον, αν δεν αγαπάμε τον χρόνο μέσα στον οποίο ζούμε. Το σήμερα είναι βέβαια εφήμερο, αλλά είναι η μόνη στιγμή που μπορούμε να κάνουμε κάτι. Δυσφήμιση του παρόντος σημαίνει υποχρεωτικά δυσφήμιση των προσώπων! Οι χριστιανοί θα πρέπει να έχουμε την ικανότητα να διακρίνουμε πώς το Άγιο Πνεύμα φωτίζει και τον σημερινό κόσμο! Ότι είναι επί το έργον και σήμερα! Πρέπει να «φτιάσουμε» ένα μέλλον όχι πια φοβούμενοι, αλλά αγαπώντας.

Τα παραπάνω θέτουν αναμφίβολα ενώπιόν μας το αίτημα της αλληλεγγύης. Όσο όμως η αλληλεγγύη στηρίζεται μόνο στο αίμα, στην ομάδα, στη φυλή ή ακόμα στο γεγονός της από κοινού ζωής, είναι μια περιορισμένη ή περιχαρακωμένη αλληλεγγύη. Σήμερα, που η έμφαση δίνεται στο άτομο, καλούμαστε να βρούμε ελεύθερα νέες μορφές αλληλεγγύης.

Ο δικός μας ρόλος, μέσω της Θείας Ευχαριστίας, είναι να φτιάξουμε ένα αληθινό Σώμα Χριστού που να περιλαμβάνει τις ετερότητες. Υπηκοότητα στην Εκκλησία είναι το Βάπτισμα. Με το Βάπτισμα όλοι είναι γνήσιοι πολίτες, όχι από καταγωγή αλλά από απόφαση ή επιλογή. Ο ρόλος μας είναι να λέμε στον καθένα ότι είναι πολίτης της Εκκλησίας, πολίτης του Ουρανού, όπως ακριβώς είναι. Με την κουλτούρα του τη χθεσινή, τη σημερινή και την αυριανή. Η Εκκλησία λοιπόν καλείται να παίξει έναν ρόλο «εργαστηρίου» μέσα σ' αυτή τη νέα «συνύπαρξη» που οικοδομείται.

Με αφορμή τον εορτασμό για τα διακόσια χρόνια από την ελληνική Παλιγγενεσία έχουν κυκλοφορήσει σημαντικές μελέτες και πολυάριθμα άρθρα για τη σημασία του '21. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι, παρά τις δύσκολες συνθήκες που προκάλεσε η πανδημία του κορονοϊού, άνοιξε και συνεχίζεται μια ευρεία συζήτηση, ένας δημόσιος διάλογος από αυτούς που σπάνια κατορθώνουμε να διεξαγάγουμε στη χώρα μας, σχετικά με το παρόν και το μέλλον της νεοελληνικής ταυτότητας.

Πράγματι, διακόσια χρόνια μετά την Ελληνική Επανάσταση, φαίνεται πως έχει φθάσει η στιγμή για έναν ουσιώδη και νηφάλιο απολογισμό της μέχρι τώρα πορείας του νέου ελληνικού κράτους. Η επανάσταση του 1821 είχε μια πολύ κρίσιμη ευρωπαϊκή και διεθνή διάσταση, διέθετε εθνικό αλλά και κοινωνικό χαρακτήρα, ενώ ο προσανατολισμός της ήταν κυρίως ριζοσπαστικά δημοκρατικός και δευτερευόντως φιλελεύθερος – ίσως γι' αυτό και ο φιλελευθερισμός, καλώς ή κακώς, δεν ρίζωσε ούτε εδραιώθηκε ποτέ πραγματικά στην Ελλάδα. Εν ολίγοις, δεν έχουμε να κάνουμε ούτε με διακόσια χρόνια μοναξιάς και «ανάδελφου έθνους» ούτε με κάποια δήθεν ιδιοσυστασία του ελληνισμού της «καθ' ημάς Ανατολής», αλλά με ένα νεωτερικό ευρωπαϊκό κράτος, με τα θετικά και τις αδυναμίες του, με τα πάνω και τα κάτω του, με τις επιτυχίες και τις αποτυχίες του.

Όμως εκτός από απολογισμούς, σίγουρα έχει σημάνει συγχρόνως η ώρα για έναν ώριμο, στοχαστικό και οραματικό προγραμματισμό σχετικά με το μέλλον της πατρίδας μας, το άμεσο αλλά και το απώτερο. Στον προγραμματισμό αυτόν έχει θέση η έννοια της εκκοσμίκευσης του κράτους και της κοινωνίας, που όμως θα μπορούσε να επιτευχθεί σε αρμονικό συνδυασμό με τη μαρτυρία της Εκκλησίας και την Ορθόδοξη παράδοση. Πάντοτε με αυστηρή προσήλωση στο ισχύον Σύνταγμα της χώρας μας, θα μπορούσαμε να καθορίσουμε εκ νέου τους διακριτούς ρόλους της Πολιτείας και της Εκκλησίας, εμπνεόμενοι από την εμπειρία ενός σύγχρονου, ευρωπαϊκού, ουδετερόθρησκου κράτους. Κι όλα αυτά έχοντας πάντοτε κατά νου τη φροντίδα για τα ανθρώπινα δικαιώματα, ατομικά και πολιτικά, με πίστη στη δημοκρατία και τη λαϊκή κυριαρχία, αλλά και με σεβασμό στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας.

Ένας τέτοιος οδικός χάρτης προς την κατεύθυνση της διάκρισης και του διαχωρισμού μεταξύ Κράτους και Εκκλησίας θα μπορούσε να λάβει υπόψη τις (θετικές και αρνητικές) εμπειρίες του γαλλικού μοντέλου ενός «κοσμικού» ή «λαϊκού» κράτους (δηλαδή της λεγόμενης «laïcité»), με μια δημιουργική, ωστόσο, προσαρμογή στα σημερινά δεδομένα της νεοελληνικής κοινωνίας. Οι νοοτροπίες και οι συνήθειες μπορεί μεν να διατηρούνται στον μακρύ χρόνο, όμως αλλάζουν διαρκώς και μετασχηματίζονται κατά τρόπο δυναμικό. Συνεπώς, θα πρέπει να μπορούμε να διαπιστώνουμε τις μελλοντικές τάσεις που διαμορφώνονται ήδη από σήμερα, ώστε να σχεδιάζουμε το μέλλον κατά τον βέλτιστο δυνατό τρόπο προς όφελος του συνόλου των πολιτών, με ποιότητα ζωής και νοηματοδότηση του βίου, με ορίζοντα ένα καλύτερο αύριο για τη δημοκρατία, την κοινωνία και την πατρίδα μας.

Ως γνωστόν, το γαλλικό μοντέλο συνδέεται στενά με την κληρονομιά του κινήματος του Διαφωτισμού. Παρά τη θετική και γόνιμη συνεισφορά του, ως ενηλικίωση και χειραφέτηση του ανθρώπου, ως έξοδος του ανθρώπου από την ανωριμότητα για την οποία ευθύνεται ο ίδιος, σύμφωνα με τον διάσημο ορισμό του Καντ, ο Διαφωτισμός οπωσδήποτε περιλάμβανε ορισμένες αστόχαστες και αφελώς αισιόδοξες πτυχές. Γεγονός που οδήγησε ορισμένους φιλοσόφους, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και το Ολοκαύτωμα, να κάνουν λόγο για μια αρνητική «διαλεκτική του Διαφωτισμού».

Λαμβάνοντας υπόψη λοιπόν τα όρια του Διαφωτισμού, με βάση την ιστορική πείρα του 20ου, αλλά και του 21ου, αιώνα, είμαστε πλέον σε θέση να καθορίσουμε εκ νέου το πλαίσιο της εκκοσμιευμένης κοινωνίας στην οποία ζούμε και

πρόκειται να ζήσουμε στο εγγύς μέλλον. Ένα στοιχείο της γαλλικής παράδοσης που θα πρέπει να απορριφθεί είναι ο έντονος αντικληρικαλισμός.

Γενικότερα, οι δογματισμοί, οι φανατισμοί και οι φονταμενταλισμοί δεν έχουν θέση σε μια σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία. Η ανεκτικότητα και ο σεβασμός της κάθε γνώμης, της αντίθετης άποψης και της διαφωνίας αποτελούν μονόδρομο για την αρμονική κοινωνική συμβίωση. Έχουμε άλλωστε διαπιστώσει πως κάθε απόπειρα να περιοριστεί η ελευθερία της σκέψης, της πεποίθησης και της έκφρασης επιφέρει μεγάλες καταστροφές και οδηγεί στην αντίθετη από την επιδιωκόμενη κατεύθυνση. Επομένως, ποτέ και πουθενά δεν γίνεται να καταπιέζεται η θρησκευτική ελευθερία, το φρόνημα και σφαιρικότερα η ελευθερία σκέψης, έκφρασης και αυτοπροσδιορισμού των ανθρώπων. Σε μια δημοκρατική Πολιτεία είναι απαραίτητος ο σεβασμός του «άλλου», του διαφορετικού, των μειοψηφιών, όσο μικρές κι αν είναι αυτές, πάντα στο πλαίσιο της ισχύος των νόμων και της εύρυθμης λειτουργίας του πολιτεύματος.

Με βάση τα προηγούμενα διαπιστώνονται αρκετές στρεβλώσεις στις σχέσεις μεταξύ Πολιτείας και Εκκλησίας, όπου αρκετές κρατικές και διοικητικές λειτουργίες διαπλέκονται με εκκλησιαστικές και λατρευτικές εκδηλώσεις. Χωρίς να πάψει κατ' ανάγκη η Εκκλησία της Ελλάδος να είναι ΝΠΔΔ ή να πάψουν οι ιερείς να μισθοδοτούνται ως δημόσιοι λειτουργοί, πολλοί θεωρούν ως προτεραιότητα τη διόρθωση αυτών των στρεβλώσεων, ενώ άλλοι προτείνουν ένα «συναινετικό διαζύγιο» ανάμεσα στο Κράτος και την Εκκλησία ως τον ασφαλέστερο δρόμο για την επίλυσή τους. Στην περίπτωση αυτή η διατομικότητα, που αποτελεί δυναμική διαδικασία, και οι κοινοτικές και κοινωνικές σχέσεις δεν παύουν να έχουν βαρύνουσα σημασία.

Προκειμένου, ωστόσο, να κατανοήσουμε τις εξελίξεις στη νεοελληνική κοινωνία, χρειάζεται μια προσεκτική επισκόπηση της θρησκευτικής κατάστασης στην Ευρώπη (τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση) και τη διακριτή της θέση σε παγκόσμιο επίπεδο. Όπως και σε άλλη περίπτωση, η αξιοποίηση άλλων παραδειγμάτων και μοντέλων, όπως του βρετανικού, ως πρίσματος εξέτασης της ελληνικής πραγματικότητας, φαίνεται ότι μπορεί να συμβάλει σημαντικά στη βαθύτερη κατανόηση της εγχώριας πραγματικότητας.

Επιχειρηματολογώντας προς την κατεύθυνση αυτή, μπορούμε να στηριχθούμε σε μελέτες περιπτώσεων που δείχνουν προς την ίδια κατεύθυνση: ότι δηλαδή όλες οι ευρωπαϊκές κοινωνίες αντιμετωπίζουν μια αυξανόμενη εκκοσμίκευση και ταυτόχρονα μια αυξανόμενη θρησκευτική ποικιλομορφία. Κάθε εθνικό κράτος αντιμετωπίζει αυτόν τον απαιτητικό (και από πολλές απόψεις ανησυχητικό) συνδυασμό με διαφορετικό τρόπο, σε μεγάλο βαθμό ανάλογα με το είδος των σχέσεων μεταξύ Εκκλησίας και Κράτους που επικρατούν στον συγκεκριμένο τόπο.

Όπως σημειώθηκε σχετικά, η εκκοσμίκευση είναι μια διαδικασία που εξελίσσεται διαφορετικά σε διαφορετικές κοινωνίες για λόγους που επιδέχονται ανάλυση κατά περίπτωση. Η αντίληψη αυτή μας βοηθά να κατανοήσουμε τις ακόλουθες αντιθέσεις: την ιδιαιτερότητα του παραδείγματος «Ευρώπη», η οποία είναι σαφώς πιο κοσμική από τον υπόλοιπο κόσμο, τις διαφορετικές κατευθύνσεις που ακολούθησαν η Ανατολική (Ορθόδοξη) και η Δυτική (Καθολική και Προτεσταντική) Ευρώπη και τη σημαντική ποικιλία μεταξύ των εθνικών κρατών που απαρτίζουν αυτές τις συσσωματώσεις.

Η Μεγάλη Βρετανία, για παράδειγμα, αποτελεί ιστορικά μια προτεσταντική χώρα. Στην πραγματικότητα, ωστόσο, φιλοξενεί μεγάλες θρησκευτικές και άλλες μειονότητες. Στην Αγγλία, επίσημη Εκκλησία του Κράτους είναι η Αγγλικανική, η οποία συνυπάρχει ωστόσο, με μια σημαντική καθολική μειονότητα και μια σειρά μικρότερων προτεσταντικών Εκκλησιών. Η Σκωτία και η Ουαλία αποτελούν αρκετά διαφορετικές περιπτώσεις. Η διαδικασία της εκκοσμίκευσης έχει προχωρήσει σε αντίστοιχο βαθμό και στις τρεις χώρες. Τα κύματα μετανάστευσης προς τη Μεγάλη Βρετανία μετά το 1945 έφεραν στη χώρα ινδουιστές, Σιχ και μουσουλμάνους από τη νότια Ασία αλλά και χριστιανούς από την Υποσαχάρια Αφρική και τις Δυτικές Ινδίες. Οι πρόσφατες αφίξεις μεταναστών είναι περισσότερο διαφορετικές ως προς τη χώρα προέλευσης. Οι αρνητικές αντιδράσεις από την πλευρά της κοινωνίας υποδοχής –που προκαλούνται όταν οι θέσεις εργασίας, η στέγαση και οι εκπαιδευτικές ευκαιρίες περιορίζονται– αποτελούν αναπόφευκτο μέρος αυτής της

ιστορίας. Πρόσφατα η επιθυμία για «έλεγχο» του μεταναστευτικού κύματος έπαιξε σημαντικό ρόλο στις συζητήσεις γύρω από το δημοψήφισμα για το Brexit (2016), την αποχώρηση δηλαδή της Μεγάλης Βρετανίας από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Ένας λόγος που συνέβη αυτό ήταν η χρονική συγκυρία. Το δημοψήφισμα πραγματοποιήθηκε σε μια χρονιά όπου υπήρξε απότομη αύξηση των μεταναστευτικών ροών από τη Μέση Ανατολή, μια διαδικασία η οποία κορυφώθηκε το 2015. Παρά το γεγονός ότι η Βρετανία ήταν πολύ λιγότερο εκτεθειμένη σε αυτές τις ροές από ό,τι μεσογειακές κυρίως χώρες, αυτοί που τάσσονταν υπέρ της αποχώρησης από την Ευρώπη μπόρεσαν να εκμεταλλευτούν μια γενικότερη δυσανεμία που διέτρεχε την εποχή εκείνη ολόκληρη την ευρωπαϊκή ήπειρο. Δεν είναι παράδοξο ότι οι οπαδοί του Brexit τάσσονται με έμφαση υπέρ του αυστηρότερου ελέγχου των εθνικών συνόρων.

Ένα άλλο σημείο που αξίζει να σημειωθεί στη συνάφεια αυτή σχετίζεται με το γεγονός ότι όσο ισχυρίζονται ότι έχουν αγγλικανική ταυτότητα ψήφισαν σε μεγάλο ποσοστό υπέρ της αποχώρησης από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Η ίδια τάση ήταν ακόμη περισσότερο εμφανής μεταξύ των Αγγλικανών που σπάνια εκκλησιάζονται. Αντίθετα, οι Αγγλικανοί επίσκοποι ψήφισαν υπέρ της παραμονής. Από πολλές απόψεις, αυτό είναι μέρος μιας παλαιότερης ιστορίας: τα λαϊκά μέλη της Αγγλικανικής Εκκλησίας ήταν πολύ περισσότερο «συντηρητικά» από τους ηγέτες τους εδώ και πολλές δεκαετίες.

Έχοντας γνωρίσει ικανοποιητικά τη βρετανική περίπτωση, ας στραφούμε τώρα στην ελληνική υπόθεση. Όπως σημειώθηκε, είναι σαφές ότι υπάρχουν κοινά σημεία μεταξύ των δύο χωρών, όπως επίσης και πολλές διαφορές. Η Ελλάδα ανήκει σταθερά και διαχρονικά στον Ορθόδοξο κόσμο, ο οποίος και διακρίνεται από μια ιδιαίτερη κατανόηση για τη σχέση Εκκλησίας και Κράτους. Εξάλλου, το φαινόμενο της μετανάστευσης εμφανίστηκε στην Ελλάδα πολύ αργότερα από ό,τι στην υπόλοιπη δυτική Ευρώπη. Αποτελεί κοινή διαπίστωση ότι η Ελλάδα από χώρα εξαγωγής μεταναστών μεταβλήθηκε πρόσφατα σε χώρα υποδοχής σημαντικού αριθμού μεταναστών. Παρόμοιο φαινόμενο δεν παρουσιάζεται στη Βρετανία. Η εξέταση του κοσμικού χαρακτήρα του Κράτους προσθέτει μια ακόμη διάσταση στη σχετική συζήτηση. Η Βρετανία δεν αποτελεί απλά μέρος της δυτικής παράδοσης, αλλά βρίσκεται στις εσχαιές της Ευρώπης. Στις περισσότερες περιπτώσεις, η Βρετανία βρίσκεται πιο κοντά στο αμερικανικό μοντέλο – κυρίως σε ό,τι αφορά στον Διαφωτισμό. Η ευρωπαϊκή εκκοσμίκευση, αν και έχει τις ρίζες της στον ελληνικό κλασικισμό, βρίσκει την πιο χαρακτηριστική έκφρασή της στη Γαλλία ως «ελευθερία από τη θρησκεία», σε αντίθεση με τις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου παίρνει τη μορφή της «ελευθερίας της θρησκείας». Η περίπτωση της Βρετανίας βρίσκεται κάπου ανάμεσα.

Οι διαφορετικές αυτές ιστορίες έχουν σημαντικές συνέπειες για τον 21ο αιώνα. Δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι η ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία, όπως έχει ήδη σημειωθεί, εξακολουθεί να διαθέτει ισχυρή παρουσία στην ελληνική κοινωνία, παραμένοντας έτσι πολύ ισχυρότερη από την Αγγλικανική. Η Αγγλικανική Εκκλησία, αντίθετα, δεν είναι παρά μια από τις πολλές ομολογιακές εκφράσεις του Χριστιανισμού. Από την άποψη αυτή, μπορεί κανείς να διακρίνει κάποια πλεονεκτήματα που έχει το να θεωρείται μια επίσημη Εκκλησία «αδύναμη». Ένα από αυτά τα πλεονεκτήματα είναι η ικανότητα μιας τέτοιας Εκκλησίας να μιλά εξ ονόματος όλων των θρησκευτικών κοινοτήτων. Πρόκειται, όπως σημειώθηκε χαρακτηριστικά, για ένα ερώτημα που τίθεται κατά καιρούς σε σχέση με τον ρόλο του βασιλιά ως Ανώτατου Κυβερνήτη της Εκκλησίας της Αγγλίας. Είναι ένας ρόλος στον οποίο η σημερινή Βασίλισσα υπερέχει σαφώς.

Σε κάθε περίπτωση και οι δύο χώρες αντιμετωπίζουν νέες προκλήσεις και θα πρέπει να αναζητήσουν λύσεις εντός των παραμέτρων που καθορίζονται από το αντίστοιχο παρελθόν τους. Όπως και οι Ευρωπαίοι γείτονές τους, και οι δύο λαοί θα πρέπει να αντισταθούν στον πειρασμό να εγκλωβιστούν στον εαυτό τους. Το πιο σημαντικό, ωστόσο, είναι ότι και οι δύο λαοί θα πρέπει να αντισταθούν στον πειρασμό να κατανοήσουν –ή ακριβέστερα να κατανοήσουν με λάθος τρόπο– τις αντίστοιχες εκδηλώσεις του Χριστιανισμού με έναν «αποκλειστικό» (exclusivist) και όχι με περιεκτικό τρόπο, αποτρέποντας με τον τρόπο αυτό, παρά καλωσορίζοντας τον ξένο. Η αρνητική έκφραση αυτής της τάσης μπορεί να ενσαρκωθεί σε ποικίλες εκφράσεις λαϊκισμού, τόσο πολιτικές όσο και άλλες. Από μια περισσότερο θετική άποψη, οι εκκλησίες και οι ενοριακές συνάξεις μπορούν (και το κάνουν συχνά) να υποδεχτούν τον ξένο, τόσο ως υπερασπιστές του σκοπού τους όσο και ως υπηρέτες των αναγκών τους. Η μετανάστευση αποτελεί έναν τομέα όπου η πραγματικότητα αυτή είναι εμφανής, όπως άλλωστε και η φροντίδα των μειονοτήτων που έχουν κυρίως υποστεί τις

συνέπειες του Covid-19. Το να μάθει να θεωρεί κανείς τέτοιου είδους μειονότητες ως κάτι θετικό και όχι ως απειλή είναι αποφασιστικής σημασίας σε αυτήν την προσπάθεια.

Διευρύνοντας ωστόσο την οπτική μας πέρα από τη Βρετανία, δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι η διαδικασία της εκκοσμίκευσης αφορά τη λεγόμενη χριστιανική Ευρώπη, Δυτική και Ανατολική, όπως και την Αμερική, ενώ η συζήτηση για την εκκοσμίκευση στα καθ' ημάς παραπέμπει στην υπέρβαση της συνθηκολόγησης Εκκλησίας και αυτοκρατορίας, που ξεκινάει με τον Μ. Κωνσταντίνο και φτάνει στο απόγειό της με τον Μ. Θεοδόσιο και τον Ιουστινιανό, όταν ιεροποιείται η πολιτική εξουσία του Βυζαντίου με τη διατύπωση της θεωρίας της «συμφωνίας». Όλα τα τρέχοντα ζητήματα που σχετίζονται με την εκκοσμίκευση και τις σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας στην Ελλάδα ανάγονται σε εκκρεμότητες και εθισμούς που μας κληροδότησε η βυζαντινή «συμφωνία», αλλά και η περίοδος της Τουρκοκρατίας, όταν κατά κάποιον τρόπο το Οικουμενικό Πατριαρχείο κατέστη θεσμός του οθωμανικού κρατικού συστήματος, αναλαμβάνοντας εθναρχικά και πολιτικά καθήκοντα, και όταν η Εκκλησία αναγκαστικά ξέφυγε από την κυρίως αποστολή της, ασχολούμενη με ζητήματα ξένα προς τη φύση της, όπως η διάσωση της φυλής, της γλώσσας και της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας.

Η Εκκλησία όμως οφείλει το ταχύτερο να απαλλαγεί από τα βαρίδια που της κληροδότησαν η εξιδανίκευση της βυζαντινής «συμφωνίας» και ο εθναρχικός της ρόλος κατά την Τουρκοκρατία, διότι δεν μπορεί να ανταποκριθεί στις προκλήσεις της εκκοσμίκευσης, του πλουραλισμού και της νεωτερικότητας/μετανεωτερικότητας με τις απαντήσεις του παρελθόντος και με την εξιδανίκευση προγενέστερων πολιτισμικών μορφών ή με την υπεράσπιση ενός υποτιθέμενου «χριστιανικού» πολιτισμού, μιας «χριστιανικής» κοινωνίας και κατ' επέκταση μιας «χριστιανικής» πολιτείας με άλλα λόγια, με την αξίωση κατοχύρωσης ενός αποκλειστικά χριστιανικού «τόπου», γιατί η αξίωση αυτή θα αντιπροσώπευε τη ριζική άρνηση του ου-τοπικού χαρακτήρα και της εσατολογικής/μελλοντικής διάστασης της χριστιανικής πίστης. Η κοσμική διανόηση οφείλει, απ' την πλευρά της, να πάψει να σκέφτεται με βάση αφηρημένες αρχές και ιδέες, και να προσεγγίσει με δημιουργικότητα τη σύνθετη νεοελληνική πραγματικότητα, που σε αρκετά σημεία διαφέρει από την αντίστοιχη δυτικοευρωπαϊκή, και μάλιστα τη γαλλική. Η τελευταία εξωθεί κάθε μορφής θρησκευτική έκφραση στον ιδιωτικό χώρο, τη στιγμή που η διεθνής φιλοσοφικο-πολιτική συζήτηση τοποθετεί πλέον τη θρησκεία όχι στον ιδιωτικό, αλλά στον δημόσιο χώρο, έναν δημόσιο χώρο που δεν ταυτίζεται ωστόσο με τον κρατικό.

Το κρίσιμο ερώτημα είναι τι επιδιώκεται με τη συζήτηση περί εκκοσμίκευσης και χωρισμού: η περαιτέρω ενίσχυση της θρησκευτικής ελευθερίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η υπέρβαση κάθε λογής διακρίσεων ή ο πάση θυσία χωρισμός Κράτους και Εκκλησίας και η κοινωνική περιθωριοποίηση της τελευταίας; Πλην της Γαλλίας, όλες οι άλλες ευρωπαϊκές χώρες έχουν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο κάποιας μορφής συνεργασία Κράτους και Εκκλησιών, οικονομική επιδότηση των Εκκλησιών και εν γένει των θρησκευτικών κοινοτήτων ή μισθοδοσία του κλήρου από το Κράτος, ή ακόμη μάθημα Θρησκευτικών στα σχολεία. Γι' αυτό και, σε αντίθεση με ό,τι συνήθως μετ' επιτάσεως λέγεται ή και γράφεται, η Ελλάδα δεν είναι η μόνη χώρα στην Ευρώπη της οποίας το Κράτος έχει «επίσημη Εκκλησία». Στην Ελλάδα μάλιστα, ως προς ορισμένα θέματα, φαίνεται να υφίσταται μεγαλύτερος βαθμός εκκοσμίκευσης σε σχέση με χώρες όπως η Γερμανία, η Αυστρία, το Βέλγιο, το Λουξεμβούργο, η Φινλανδία, για παράδειγμα αναφορικά με το μάθημα των Θρησκευτικών. Στην ελληνική περίπτωση την ευθύνη του μαθήματος των Θρησκευτικών την κρατάει η Πολιτεία. Το ίδιο ισχύει ως προς τις Θεολογικές Σχολές των ελληνικών πανεπιστημίων: όλο και περισσότερο παύουν να είναι ομολογιακές, ενώ για την εκλογή και τον διορισμό των καθηγητών τους δεν απαιτείται η έγκριση του επιχώριου επισκόπου, όπως συμβαίνει, επί παραδείγματι, στη Γερμανία, την Αυστρία ή ακόμη στη Ρουμανία και τη Σερβία.

Με τις αλλαγές που έχουν επέλθει τα τελευταία χρόνια και με τη νομοθέτηση μέτρων που προάγουν τη θρησκευτική ελευθερία και τα ατομικά δικαιώματα, ο χωρισμός Κράτους και Εκκλησίας έχει ως έναν βαθμό συντελεστεί, και μάλιστα χωρίς αναθεώρηση του Συντάγματος. Στο μέτρο όμως που η Εκκλησία στην Ελλάδα εξακολουθεί να έχει σημαντική κοινωνική επιρροή, είναι μάταιο να αναμένουμε προοδευτικές αλλαγές στην κοινωνία χωρίς ανανέωση και εκσυγχρονισμό της Εκκλησίας. Αυτές οι αλλαγές όμως δεν μπορούν να επέλθουν χωρίς τον διάλογο της Εκκλησίας με την κοινωνία, ούτε μπορούν να υποστηριχθούν αν η Πολιτεία αλλά και ευρύτερα η κοινωνία των πολιτών ενδιαφέρονται

απλώς να ξεμπερδεύουν μια ώρα αρχύτερα με την Εκκλησία, προτάσσοντας απλώς το αίτημα του πάση θυσία χωρισμού, χωρίς να υπολογίζουν σε τίνος τα χέρια θα αφήσουν τη θεσμική Εκκλησία και ποιους πολιτικούς προσανατολισμούς θα έχει τον πειρασμό να υιοθετήσει η τελευταία χωρίς το θεσμικό φρένο της δημοκρατικής Πολιτείας.

Για να μπορέσει η Εκκλησία να μιλήσει στον σύγχρονο άνθρωπο και να κηρύξει το Ευαγγέλιο στον κόσμο του σήμερα, είναι πλέον επείγουσα ανάγκη να συνειδητοποιήσει την πραγματικότητα του πλουραλισμού και ότι είναι δείγμα αναχρονισμού και φυγής από την ιστορία η προσκόλληση στο υπάρχον σχήμα και η επιδίωξη προνομιακού ρόλου. Αποτελεί επείγουσα προτεραιότητα η υπέρβαση του εθνοκεντρικού λόγου, η οριστική εγκατάλειψη κάθε ονείρου επιστροφής στη βυζαντινή θεοκρατία, στον ιδιότυπο μεγαλοϊδεατισμό της Ρωμιοσύνης ή σε οποιαδήποτε άλλη αντιμοντερνιστική εκδοχή «χριστιανικής κοινωνίας». Η Εκκλησία μπορεί και οφείλει να καταθέσει τη δική της πρόταση ζωής, δίχως να επικαλείται συνεχώς το παρελθόν (όπως ήδη επισημάνθηκε) και την προσφορά της στους αγώνες του έθνους. Γι' αυτό και η υιοθέτηση ενός οικουμενικού εκκλησιαστικού λόγου, απαλλαγμένου από τις συνεχείς αναφορές στο έθνος και το κράτος και από τα εν γένει σχήματα της κωνσταντινείας περιόδου, δεν είναι απλώς ένα αίτημα αυθεντικότητας και πιστότητας προς την Ορθόδοξη παράδοση: είναι ταυτοχρόνως και μια απολύτως απαραίτητη και επείγουσα προϋπόθεση, προκειμένου να εισέλθει η Ορθόδοξη Εκκλησία στον αιώνα που ζούμε και να μη βρίσκει βολικό καταφύγιο σε προηγούμενες εποχές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Το Ισλάμ στην Ελλάδα και την Ευρώπη

(βίντεο της εκδήλωσης: https://www.youtube.com/watch?v=5_oq0t_iuNo/)

Όπως τονίστηκε σχετικά, η ευημερία μιας κοινωνίας συνδέεται αναπόσπαστα με τον πολιτισμό της, ο οποίος διαμορφώνει και διαμορφώνεται από την πρόοδο της επιστήμης, τη διάδοση της γνώσης και το εμπόριο. Οι κοινωνίες που επιλέγουν μια ανοιχτή προσέγγιση στη γνώση και στον κόσμο, που δεν φοβούνται να ανοιχτούν στο πέλαγος, που έχουν δημοκρατικό πολίτευμα και προστατεύουν τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι οι κοινωνίες που σήμερα προσφέρουν τις καλύτερες συνθήκες διαβίωσης στον πληθυσμό τους, γι' αυτό και γίνονται πόλος έλξης για εκατομμύρια συνανθρώπους μας που ζουν σε πολύ δύσκολες οικονομικές συνθήκες (οικονομικοί μετανάστες) ή των οποίων διακυβεύεται η ζωή (πρόσφυγες). Κύριος πόλος έλξης είναι η Ευρώπη, οι ΗΠΑ, η Αυστραλία, ο Καναδάς και η Μεγάλη Βρετανία. Στις νέες πατρίδες τους οι πρόσφυγες και οι μετανάστες βρίσκουν ασφάλεια και δυνατότητες αξιοπρεπούς διαβίωσης, ενώ συνεισφέρουν στις τοπικές οικονομίες.

Όμως είναι πολύ φυσιολογικό και ανθρώπινο οι μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμών να δημιουργούν αισθήματα ανασφάλειας και φόβου, τα οποία για να γίνουν κατανοητά δεν αρκεί η γνώση της ιστορίας, αλλά απαιτούνται και γνώσεις κοινωνιολογίας, κοινωνικής ανθρωπολογίας, ψυχολογίας, ιστορίας των θρησκειών και θεολογίας. Οι μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμών δημιουργούν αναπόφευκτα και πολύ κρίσιμα θέματα πολιτικής και την ανάγκη λήψης αποφάσεων που θα διαμορφώσουν το μέλλον μας.

Αυτή τη στιγμή υπάρχουν τα εξής δεδομένα: α) η Ευρώπη πληθυσμιακά φθίνει, με αρνητικά αποτελέσματα στην οικονομία και το ασφαλιστικό σύστημα· β) ειδικά στις βόρειες χώρες της Ευρώπης ο χριστιανικός πληθυσμός μειώνεται και αυξάνεται ο πληθυσμός όσων δεν θρησκευονται· γ) η Αφρική και η Ασία συγκεντρώνουν τον νεότερο πληθυσμό και γενικά παρουσιάζουν μεγαλύτερα ποσοστά γεννήσεων από τα αντίστοιχα της Ευρώπης· δ) σημαντικές χώρες της Αφρικής και της Ασίας που αποτελούν τις κύριες πηγές της μετανάστευσης είναι μουσουλμανικές, αν και φυσικά υπάρχουν εξαιρέσεις, όπως η Ινδία ή οι Φιλιππίνες· ε) υπάρχουν σημαντικές πολιτισμικές διαφορές μεταξύ των ευρωπαϊκών λαών και των μεταναστών, οι οποίες καθίστανται περισσότερο ορατές όταν εμπλέκεται και η θρησκεία· και στ) η ευρωπαϊκή ακροδεξιά επενδύει πολιτικά στα αισθήματα ανασφάλειας και φόβου και στις υπαρκτές πολιτισμικές διαφορές μεταξύ Ευρωπαίων και οικονομικών μεταναστών ή προσφύγων –ιδιαίτερα όταν αυτές καθίστανται περισσότερο ορατές λόγω της θρησκείας, όπως συμβαίνει στην περίπτωση του Ισλάμ– με στόχο να υπονομεύει τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Φαίνεται λοιπόν ότι στην Ευρώπη θα μειωθεί ο χριστιανικός πληθυσμός και θα αυξηθεί ο μουσουλμανικός, καθώς και ο αριθμός όσων δεν θρησκευονται. Η Ευρώπη βρίσκεται σε αναζήτηση μιας νέας ταυτότητας και μετά την περιφέρη συμφωνία ΗΠΑ, Μ. Βρετανίας και Αυστραλίας (ΑΥΚΑ) αυτή η αναζήτηση είναι σαφές ότι πρέπει να καταλήξει σύντομα σε απτά αποτελέσματα, αν δεν θέλουμε να βρεθούμε στο περιθώριο της ιστορίας, με πολύ αρνητικές συνέπειες για την ευημερία των ευρωπαϊκών λαών.

Το κρίσιμο ερώτημα για μια ήπειρο που η ιστορία της περιλαμβάνει ιδιαίτερα αιματηρές και πολύχρονες θρησκευτικές συγκρούσεις είναι ποιος θα είναι ο ρόλος των θρησκειών στην Ευρώπη του 2040 και πιο συγκεκριμένα ποιος θα είναι ο ρόλος του Ισλάμ, καθώς αναμφισβήτητα θα αποτελέσει μια από τις μεγαλύτερες θρησκευτικές κοινότητες της Ευρώπης.

Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα μπορεί και πρέπει να δοθεί με πυρήνα τις ευρωπαϊκές αξίες, όπως αυτές ορίζονται από την ιστορική πραγματικότητα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Σε αυτές περιλαμβάνεται η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης, αλλά και η αναγνώριση του γεγονότος ότι η ευρωπαϊκή ταυτότητα βασίζεται σε τέσσερις πυλώνες, με όλες τις αντιφάσεις που αναπόφευκτα παρουσιάζουν μεταξύ τους. Η αρχαία Ελλάδα, η Ρώμη, ο Χριστιανισμός (στη δυτική και την ανατολική εκδοχή του) και ο Διαφωτισμός με τη Γαλλική Επανάσταση είναι οι πυλώνες του οικοδομήματος της Ευρώπης, στο οποίο όμως έχουν συνεισφέρει σε διαφορετικό βαθμό και ο Ιουδαϊσμός και το Ισλάμ. Αυτή ακριβώς η ύπαρξη διαφορετικών παραδόσεων, με ορατές τις αντιφάσεις μεταξύ τους, δεν είναι μια αδυναμία αλλά η δύναμη της ευρωπαϊκής ταυτότητας.

Ειδικά στην περίπτωση του Ισλάμ, θα είναι κολοσσιαίο λάθος για την Ευρώπη και την Ελλάδα να θεωρηθεί ότι αποτελεί μια απειλή. Η ισλαμοφοβία θα ανοίξει τον δρόμο στην ακροδεξιά, θα υπονομεύσει τις αξίες του ευρωπαϊκού πολιτισμού και θα οδηγήσει την Ευρώπη στο περιθώριο των διεθνών εξελίξεων.

Αντίθετα, το Ισλάμ αποτελεί μια ευκαιρία, μια μεγάλη δυνατότητα για την Ευρώπη και τον ρόλο της στον κόσμο και ειδικότερα στη «γειτονιά» της, καθώς εκείνη συνορεύει με τον μουσουλμανικό κόσμο και όχι οι ΗΠΑ και ο Καναδάς ή η Αυστραλία. Άλλωστε, το Ισλάμ έχει μεν μεγάλες διαφορές με τον Χριστιανισμό αλλά έχει και πολλά κοινά στοιχεία.

Η μεγάλη ευκαιρία της Ευρώπης, στην οποία η Ελλάδα μπορεί να έχει καθοριστικό ρόλο, είναι να δώσει τη δυνατότητα στους μουσουλμάνους να κατανοήσουν τη θρησκεία τους με τρόπο που να είναι συμβατός με τις ευρωπαϊκές αξίες. Η ιστορία αποδεικνύει ότι αυτό είναι εφικτό, καθώς η χρυσή εποχή του Ισλάμ ήταν η εποχή όπου οι μεγάλοι Άραβες μουσουλμάνοι επιστήμονες ήταν σε διάλογο με την αρχαία ελληνική φιλοσοφία, τον ορθό λόγο των Ελλήνων. Αλλά η ιστορία αφορά το παρελθόν. Ούτε δεσμεύει ούτε προδιαγράφει το μέλλον. Την ιστορία του κόσμου που έρχεται τη γράφουν οι επιλογές που εμείς κάνουμε σήμερα.

Στην προοπτική του 2040, η Ευρώπη και η Ελλάδα θα πρέπει να έχουν ενσωματώσει τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς τους με τρόπο που να δικαιώνει τις ευρωπαϊκές αξίες. Είναι ο μόνος τρόπος για να εξασφαλίσουμε την ευημερία μιας ηπείρου που έφτασε στην αυτογνωσία μετά από δύο παγκοσμίους πολέμους και αφού θυσίασε στα πεδία των μαχών δύο γενιές.

Περαιτέρω, προκειμένου να κατανοήσει κανείς τον πολύπλοκο χαρακτήρα του Ισλάμ σήμερα θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη σημασία σε πρόσφατες προσπάθειες μελετητών του Κορανίου για μια περισσότερο συμπεριληπτική θεώρηση και ερμηνεία τόσο του ίδιου του ιερού κειμένου των μουσουλμάνων όσο και του Ισλάμ γενικότερα έναντι των πιστών των άλλων θρησκειών. Στο πλαίσιο αυτό επισημάνθηκε ότι τα τελευταία χρόνια, οι ισλαμικές αρχές, όπως λ.χ. το κορυφαίο ισλαμικό ίδρυμα Αλ Αζχάρ στην Αίγυπτο, εξέδωσαν ιστορικής σημασίας κείμενα, τα οποία προηγήθηκαν της έκδοσης του πρόσφατου επίσημου κειμένου με τίτλο «Ως προς την ανθρωπινή αδελφότητα για την παγκόσμια ειρήνη και συμβίωση», το οποίο υπέγραψαν ο ιμάμης του Αλ Αζχάρ και ο πάπας Φραγκίσκος τον Φεβρουάριο του 2019.

Τα κείμενα αυτά είναι ιστορικά επειδή δείχνουν μια αλλαγή στον τρόπο θεώρησης της σχέσης του Ισλάμ με το Κράτος. Στα εν λόγω κείμενα γίνεται λόγος για δημοκρατία, για την ισότητα μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων, για ελευθερίες, συμπεριλαμβανομένης της θρησκευτικής ελευθερίας, ενώ σημειώνεται ξεκάθαρα ότι το Ισλάμ δεν χρειάζεται κάποιο Κράτος, αλλά ότι κάθε Κράτος που σέβεται τις αξίες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων νομιμοποιείται στο πλαίσιο του Ισλάμ. Από αυτή την άποψη, τα κείμενα αυτά είναι επαναστατικά και το περιεχόμενό τους αξιοποιείται σιγά σιγά, τόσο στην ισλαμική εκπαίδευση, όσο επίσης και στην κατάρτιση των ιμάμηδων σε ορισμένα ανώτερα ισλαμικά ιδρύματα.

Εκτός από αυτά τα κείμενα, υπάρχουν και νέοι μουσουλμάνοι στοχαστές που διατυπώνουν προβληματισμούς ή εκφράζουν διαφορετικές αντιλήψεις γύρω από τη στάση του Ισλάμ έναντι της θρησκευτικής ελευθερίας και της ελευθερίας της συνείδησης και του λόγου, όπως επίσης και για τη σχέση του Ισλάμ έναντι των «άλλων». Όπως

σημειώθηκε χαρακτηριστικά, ελπίδα όλων είναι οι μελλοντικές επίσημες διακηρύξεις να αντικατοπτρίζουν αυτές τις εξελίξεις.

Όπως έχει δείξει η μελέτη των διαθρησκειακών σχέσεων τα τελευταία είκοσι χρόνια, για την ειρηνική συνύπαρξη μεταξύ των θρησκειών θα πρέπει να υπάρχουν και κράτη που υποστηρίζουν τη θρησκευτική ελευθερία ή την ελευθερία της συνείδησης, αποφεύγοντας την παραβίαση των ατομικών δικαιωμάτων ή των δικαιωμάτων των θρησκευτικών ομάδων, ιδίως εκείνων που ανήκουν σε μειονότητες.

Ένα δεύτερο στοιχείο που απαιτείται είναι η ανάπτυξη θεολογιών της ετερότητας, οι οποίες θα πρέπει να είναι συμπεριληπτικές, αντικαθιστώντας κάθε θεολογία που εκφράζει αποκλεισμό και οι οποίες χαρακτήριζαν κατά το παρελθόν τις θρησκείες.

Μια τέτοια θεολογία, μια ισλαμική θεολογία δηλαδή της θρησκευτικής ποικιλομορφίας και ετερότητας, βασίζεται σε μια ολιστική, χρονολογική και συναφειακή ανάγνωση του Κορανίου, δείχνοντας με τον τρόπο αυτό ότι το Κοράνι μιλά για τις άλλες θρησκείες σε δύο επίπεδα: α) το θεολογικό επίπεδο, όπου παρουσιάζονται τα κοινά στοιχεία και οι διαφορές ως προς το δόγμα, ενώ δηλώνεται σαφώς ότι η θρησκευτική ποικιλομορφία είναι επιθυμητή από τον Θεό, ο οποίος και υπόσχεται σωτηρία στον λαό του Βιβλίου. Όπως υποστηρίζει μια ανανεωτική ερμηνευτική, η θεολογική αυτή θέση του Κορανίου συσκοτίστηκε και διαστρεβλώθηκε από τους μεσαιωνικούς σχολιαστές, οι οποίοι, στις περισσότερες περιπτώσεις εξέφραζαν «αποκλειστικές» (exclusivist) πεποιθήσεις και ερμήνευαν το ιερό κείμενο με τρόπο που να εξυπηρετεί τις στοχεύσεις τους. Δυστυχώς η ερμηνεία αυτή είναι ακόμα αρκετά διαδεδομένη, γεγονός που θα πρέπει να αλλάξει, τόσο στο πεδίο του ισλαμικού λόγου όσο και της διδασκαλίας, από μια νέα, περισσότερο προσεκτική ανάγνωση του μηνύματος του Κορανίου για τις άλλες θρησκείες. β) το πρακτικό επίπεδο, που περιγράφει τη σχέση των πρώτων μουσουλμάνων με τους ανθρώπους του Βιβλίου, δηλαδή τους χριστιανούς και τους Εβραίους. Το πρακτικό αυτό επίπεδο έχει υποστεί πολλές αλλαγές κατά τη διάρκεια των είκοσι τριών ετών αποκάλυψης του Ισλάμ. Πέρασε από θετικές αλληλεπιδράσεις σε πολύ αρνητικές, και είναι ακριβώς εδώ που συναντάει κανείς για πρώτη φορά εκείνους τους σίχους που κάνουν λόγο για πόλεμο εναντίον των ανθρώπων του Βιβλίου. Ωστόσο, χρονολογικά, το Κοράνι δεν τελειώνει εκεί, αλλά ολοκληρώνεται με μια έκκληση προς τους μουσουλμάνους και τους λαούς του Βιβλίου να συμφιλιωθούν, να κάθονται μαζί στο ίδιο τραπέζι και να τελούν μεικτούς γάμους.

Ιδιαίτερη σημασία δόθηκε επίσης και στην παρουσία του Ισλάμ, που ήδη μετράει περισσότερο από έξι αιώνες στα Βαλκάνια. Εκεί οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί δεν έπαψαν να αποτελούν στη διαχρονική τους εξέλιξη σημαντικό συνθετικό στοιχείο των βαλκανικών κοινωνιών. Έχει ενδιαφέρον να παρακολουθήσει κανείς τη συνέχεια των αλλαγών που ξεκίνησαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 μετά την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων. Κύρια χαρακτηριστικά της εξέλιξης υπήρξαν ο επαναπροσδιορισμός των σχέσεων μεταξύ εθνικής και μουσουλμανικής ταυτότητας, η πολιτική κινητοποίηση των μουσουλμάνων των Βαλκανίων και η ανάληψη πολιτικής δράσης. Οι Γιουγκοσλαβικοί πόλεμοι (1991-1999) έφεραν στο φως τις εύθραυστες σχέσεις μεταξύ των εθνικών και των θρησκευτικών ταυτοτήτων και τη δύσκολη ενσωμάτωσή τους στο βαλκανικό πλαίσιο. Την αποσταθεροποίηση που προκάλεσαν οι πόλεμοι ήρθαν να συμπληρώσουν τα μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα και η εισαγωγή διαφόρων παραγόντων από το εξωτερικό, συνήθως με τη μορφή ανθρωπιστικών αποστολών και θρησκευτικών οργανώσεων με στόχο κυρίως την αναμόρφωση του Ισλάμ στην περιοχή. Η μουσουλμανική θρησκευτική αναζωογόνηση, η αποκατάσταση των θρησκευτικών ελευθεριών, τα «εισαγόμενα» ισλαμικά ρεύματα και η κυκλοφορία διαφόρων θρησκευτικών ερμηνειών του Ισλάμ και της ισλαμικής πρακτικής κατέστησαν ακόμη πιο σύνθετη τη μορφή του Ισλάμ στον βαλκανικό χώρο. Είναι γνωστό ότι στην πλειοψηφία τους οι μουσουλμάνοι στα Βαλκάνια ανήκουν στο σουνιτικό χανεφικό δόγμα, ενώ υπάρχουν πολλές σουφικές αδελφότητες (tariqats), όπως αυτές των Bektashi/Alevis, Rifa'i, Halveti, Qadiri, Sa'adi, Naqshbandi, Melami, Mevlevi, Sinani, Shazili, Tidjani, οι οποίες προϋπήρχαν από την οθωμανική περίοδο. Η συνύπαρξη των σουνιτικών μουσουλμανικών πληθυσμών μαζί με μια ποικιλία σουφικών ταγμάτων σχηματίζει τη λεγόμενη παραδοσιακή μορφή του Ισλάμ στα Βαλκάνια.

Στις αρχές του 21ου αιώνα οι τρομοκρατικές ενέργειες σε Αμερική και Ευρώπη συνέβαλαν στην ανάπτυξη διεθνών πολιτικών ασφάλειας. Μέσα σε αυτό το κλίμα, πολιτικές ασφάλειας εφαρμόστηκαν και στην περιοχή των Βαλκανίων με στόχο τον έλεγχο ριζοσπαστικών ισλαμικών ομάδων που είχαν εισχωρήσει από τη δεκαετία του 1990 κυρίως στις περιοχές της Βοσνίας (οι μουτζαχεντίν κατά τη διάρκεια των πολέμων, 1992-1998) και της Αλβανίας μέσω διαφόρων ΜΚΟ και της δράσης των νέων ουλεμάδων, οι οποίοι επέστρεφαν στη χώρα μετά τις σπουδές τους σε ισλαμικά πανεπιστήμια των χωρών του Κόλπου. Επίσης, η συνεργασία των δυτικών κρατών των Βαλκανίων με την Ευρωπαϊκή Ένωση και τις ΗΠΑ, τουλάχιστον μέχρι το 2009, είχε ως αποτέλεσμα την απομάκρυνση διαφόρων ΜΚΟ που εισήγαγαν μέσω των φιλανθρωπικών και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων τους ισλαμικές πρακτικές σαλαφικού φονταμενταλιστικού τύπου. Ωστόσο, στη διάρκεια της δεύτερης δεκαετίας του 21ου αιώνα γίνεται όλο και περισσότερο ορατή, κυρίως στα δυτικά Βαλκάνια, η επιρροή του σαλαφικού Ισλάμ (μιας υπερσυντηρητικής εκδοχής του Ισλάμ δηλαδή, προσκολλημένης στην κατά γράμμα ερμηνεία του ιερού κειμένου). Είναι ιδιαίτερα σημαντικό στο πλαίσιο αυτό να μελετηθούν οι συνθήκες που συμβάλλουν στην αναδιαμόρφωση του Ισλάμ στα Βαλκάνια, ο ρόλος διαφόρων εξωτερικών παραγόντων, εστιάζοντας βεβαίως ιδιαίτερα στον ρόλο της Τουρκίας μέσω της Διεύθυνσης των Θρησκευτικών Υποθέσεων (Diyanet) και των ιδρυμάτων της (TIKA, Yunus Emre), καθώς επίσης και η σημασία άλλων κινήματων (όπως αυτό του Hizmet του Fethullah Gülen) ή και άλλων ιδεολογικών επιρροών από τον αραβικό κόσμο. Αυτή η ποικιλία των εκδοχών του Ισλάμ στα Βαλκάνια και οι ζυμώσεις που σημειώνονται στις τοπικές κοινωνίες δεν είναι παρά η έκφραση της συνάντησης της παραδοσιακής μορφής του Ισλάμ στα Βαλκάνια με παράλληλες διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα στην περιοχή, όπως η παγκοσμιοποίηση, ο εξευρωπαϊσμός, η επανισλαμοποίηση, που επαναπροσδιορίζουν τη θρησκευτικότητα των μουσουλμανικών πληθυσμών.

Σε ό,τι αφορά στην Ελλάδα, με την εξαίρεση της δυτικής Θράκης, όπου το Ισλάμ μετράει αιώνες, η παρουσία μουσουλμανικών κοινοτήτων είναι σχετικά πρόσφατη και έχει πίσω της μόλις τρεις ή τέσσερις δεκαετίες. Οι πληθυσμοί αυτοί, οι οποίοι ήρθαν στη χώρα μας κυρίως μέσω μεταναστευτικών ροών από τα Βαλκάνια στις αρχές της δεκαετίας του 1990, παρά τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν μπόρεσαν σε ορισμένο βαθμό να ενσωματωθούν στην ελληνική κοινωνία. Παρ' όλα αυτά εξακολουθούσαν μέχρι πολύ πρόσφατα να μην υπάρχουν νόμιμοι θρησκευτικοί χώροι για την τέλεση των θρησκευτικών καθηκόντων των μουσουλμάνων που ζούσαν στη χώρα ή και εκείνων που είχαν πάρει ελληνική ιθαγένεια. Η προσφυγική κρίση της τελευταίας δεκαετίας, απόρροια της έκρυθμης κατάστασης στη Μέση Ανατολή, οδήγησε σε ραγδαία αύξηση προσφυγικών ροών από τις χώρες αυτές, η πλειοψηφία των οποίων είναι μουσουλμάνοι. Το δεύτερο αυτό μεταναστευτικό κύμα ήταν περισσότερο δύσκολο για τον γηγενή πληθυσμό, καθώς συνέπεσε και με μια διεθνή κακή οικονομική συγκυρία, αλλά και επειδή εκπροσωπούσε όχι μόνον έναν εθνοτικό (όπως παλιά), αλλά και έναν πολιτισμικό πλουραλισμό (από τη Μέση Ανατολή κυρίως και όχι πρωτίστως από τα Βαλκάνια), και ήταν πολύ πιο μαζικό σε αριθμό. Αυτό ανάγκασε την επίσημη Πολιτεία να απαντήσει με μια περισσότερο οργανωμένη και στο φως του διεθνούς διευθέτηση και να εργαστεί προς την κατεύθυνση διαμόρφωσης του αναγκαίου πλαισίου που να ρυθμίζει τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των θρησκευτικών κοινοτήτων. Ταυτόχρονα, η ίδρυση μετά από πολλά χρόνια του πρώτου επίσημου τεμένους στον Βοτανικό υπήρξε μια πράξη έμπρακτου σεβασμού και αναγνώρισης των θρησκευτικών δικαιωμάτων από την ελληνική Πολιτεία. Οι συνθήκες είναι σαφώς πολύ καλύτερες από ό,τι παλαιότερα, χωρίς να λείπουν βεβαίως κάποτε εντάσεις από εξτρεμιστικές ομάδες της ελληνικής κοινωνίας. Είναι προφανές ότι ο κυρίαρχος παλαιότερα φόβος και η περιθωριοποίηση έχουν αρχίσει σταδιακά να υποχωρούν, καθώς ο διάλογος και η επικοινωνία με επίσημους φορείς και εκπροσώπους της κυρίαρχης θρησκείας, δηλαδή της Ορθόδοξης Εκκλησίας, βοηθάει στην αλληλοκατανόηση και την εμπέδωση της ειρηνικής συνύπαρξης.

ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ

Η αφορμή που δόθηκε από την Εθνική Επιτροπή «Ελλάδα 2021» στο πλαίσιο των εορτασμών για τα διακόσια χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση για έναν βαθύ, κριτικό στοχασμό για τη φυσιογνωμία και τον χαρακτήρα της Ελλάδος την επόμενη εικοσαετία υπήρξε μια μοναδική ευκαιρία για τη συζήτηση του ρόλου της Ορθόδοξης Εκκλησίας στο πλαίσιο αυτό. Όπως και κατά την Επανάσταση του 1821, η Ελλάδα αλλά και ο ευρύτερος γεωγραφικός της χώρος των Βαλκανίων και της Μεσογείου βρίσκονται και πάλι στην καρδιά σημαντικών ανακατατάξεων. Χωρίς σε καμιά περίπτωση να τίθεται εν αμφιβόλω ο κεντρικός ρόλος της Ορθόδοξης Εκκλησίας, τόσο ως βίωμα και σύνολο αξιών ζωής όσο και ως παράγων πολιτιστικής ταυτότητας και συνοχής, οι στοργυλές τράπεζες που διοργάνωσε η Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών Βόλου στο πλαίσιο του Forum «Η Ελλάδα το 2040» επεδίωξαν, όπως είδαμε, την εξέταση των παραμέτρων εκείνων που θα συμβάλουν στη δημιουργική συμμετοχή της Εκκλησίας στη διαμόρφωση της νεοελληνικής ταυτότητας κατά την επόμενη εικοσαετία.

Μέσα από τη σχετική συζήτηση κατέστη προφανές ότι η Ορθοδοξία δεν μπορεί πλέον να αναζητεί στο παρελθόν αναχρονιστικά και ξεπερασμένα μοντέλα διαμόρφωσης και οργάνωσης του κοινωνικού βίου, όπου επικρατούσε η ομοιογένεια των πληθυσμών. Χρειάζεται, με αφετηρία μια σοβαρή ερμηνευτική προσπέλαση των θεμελιωδών στοιχείων της παράδοσής της, να μπορέσει να εκφράσει έναν λόγο ο οποίος θα απαντά στα σύγχρονα ερωτήματα ενός ανασφαλούς και πολυδιασπασμένου κόσμου, ο οποίος αναζητεί νόημα και ελπίδα προκειμένου να πορευτεί ανάμεσα στις συμπληγμάδες του μέλλοντος. Ζώντας σε μια εποχή τεχνολογικής φρενίτιδας, αμφισβήτησης των αξιών της φιλελεύθερης δημοκρατίας, κοινωνικής και οικονομικής ανισότητας, ανάδυσης φαινομένων θρησκευτικού εξτρεμισμού αλλά και λαϊκισμού σε ποικίλα πεδία του κοινωνικού βίου, η Ορθοδοξία χρειάζεται να απαγκιστρωθεί από «αποκλειστικές» (exclusivist) και εθνοκεντρικές θεωρήσεις, να υπερβεί φονταμενταλιστικές αναδιπλώσεις, και να έρθει σε διάλογο με τον «άλλον», τον κάθε «άλλον», ως τον κατεξοχήν πλησίον της παραβολής του Καλού Σαμαρείτη, με τον οποίο θα πρέπει να συνυπάρξει ειρηνικά και αρμονικά, διαμορφώνοντας ένα πλαίσιο όπου όλοι χωρούν χωρίς αποκλεισμούς και περιορισμούς. Η επικράτηση του θρησκευτικού και πολιτισμικού πλουραλισμού, τόσο στην Ευρώπη όσο και σταδιακά στη χώρα μας, δεν μπορεί πλέον να αντιμετωπίζεται με αμυντικά αντανάκλαστικά ή με επιθετικές και φοβικές αντιδράσεις.

Άλλωστε, η αρμονική συνύπαρξη των θρησκειών στην Ελλάδα (όσο και στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες) διασφαλίζεται από το Σύνταγμα. Είμαστε μία ευρωπαϊκή χώρα με κατοχυρωμένα τα δικαιώματα όλων των θρησκειών, γεγονός που διασφαλίζει εξ ορισμού το αναγκαίο πλαίσιο της αρμονικής συνύπαρξης. Το θέμα όμως δεν είναι μόνο νομικό. Η Εκκλησία όχι μόνο έζησε αλλά και γεννήθηκε σε ένα κατεξοχήν πολυπολιτισμικό περιβάλλον, και μάλιστα εχθρικό, ενώ ο σεβασμός του κάθε «άλλου» ως εικόνας του κατεξοχήν «Άλλου», του Θεού, ανεξαρτήτως φυλής, εθνικής καταγωγής, φύλου, κοινωνικής θέσης ή θρησκευτικής προέλευσης, αποτελεί απαραίτητο αξίωμα της Ορθόδοξης. Έχοντας επιβιώσει μέσα από σκληρούς διωγμούς, η Ορθόδοξη Εκκλησία γνωρίζει καλά πόσο πολύτιμη είναι αυτή η αρμονική συνύπαρξη. Η δύναμή της είναι το πνεύμα της αγάπης που διαρκώς τη ζωογονεί, ένα πνεύμα που απορρέει από τον τριαδικό τρόπο ύπαρξης του Θεού στον οποίο ομνύει, της θυσίας του ιδρυτή της, αλλά και της ευχαριστιακής εμπειρίας της. Το αληθινό πνεύμα του Χριστιανισμού, παρά τα ολισθήματα των χριστιανών, αποτελεί εγγύηση για τη διασφάλιση της ειρηνικής συνύπαρξης των ανθρώπων.

Το μεγάλο ερώτημα που αφορά στην ελληνική αλλά και την παγκόσμια κοινωνία στα επόμενα 20 χρόνια δεν είναι επομένως το αν θα καταφέρουν απλώς να συνυπάρχουν οι διαφορετικές θρησκευτικές ταυτότητες (κάτι τέτοιο αποτελεί καταστατική αρχή τουλάχιστον της Ορθόδοξης, αλλά, όπως φαίνεται, και των μεγάλων θρησκευτικών παραδόσεων του κόσμου), αλλά το αν ο άνθρωπος του 21ου αιώνα θα αναζητήσει ένα νόημα ζωής πέρα από τον καταναλωτισμό και τον ορθολογισμό. Στις μεγάλες προκλήσεις αλλά και στους μεγάλους κινδύνους που έρχονται, όπως η οικολογική καταστροφή ή η παγίωση του θρησκευτικού εξτρεμισμού, θα αποδειχθεί πως οι θρησκείες έχουν να προτείνουν απαντήσεις σε διαχρονικά και πανανθρώπινα προβλήματα. Τα μεγάλα προβλήματα θα οδηγήσουν στη συνεννόηση και η συνεννόηση θα οδηγήσει στη συνύπαρξη. Οι θρησκευτικές κοινότητες θα εμβαθύνουν τότε στην πνευματικότητά τους και θα ανοίξουν έναν γόνιμο διάλογο. Στην εξέλιξη αυτή η Εκκλησία μας έχει πολλά να συνεισφέρει, μέσα από την αλήθεια και την παράδοσή της, μια παράδοση που προσπαθεί να ακολουθεί πιστά το παράδειγμα του Καλού Σαμαρείτη, προβάλλοντας την αμοιβαιότητα και την ειρήνη. Ειδικά σε ό,τι αφορά στην ελληνική πραγματικότητα, θα

πρέπει να είναι απολύτως σαφές ότι η πρώτη και κύρια προϋπόθεση εγγύησης της αρμονικής συνύπαρξης είναι ο πλήρης και ειλικρινής σεβασμός του Συντάγματος της πατρίδας μας. Ο «συνταγματικός πατριωτισμός» είναι το θεμέλιο της ενότητας της κοινωνίας μας, της ενότητας μέσα στην πολλαπλότητα, όπως αυτή εκφράζεται και σε θρησκευτικό αλλά και σε κοινωνικό επίπεδο.

Γνωρίζουμε όλοι, αν και δεν γίνεται πάντοτε παραδεκτό, ότι όχι στην Ελλάδα του 2040, αλλά ήδη στην Ελλάδα του 2021, Εκκλησία και Κράτος έχουν, κατά το Σύνταγμα, διακριτούς ρόλους. Στην Ευρώπη μόνο μία χώρα, η Γαλλία, έχει ένα απόλυτο σύστημα διαχωρισμού, το οποίο ήδη συναντά προβλήματα. Όλες οι υπόλοιπες χώρες (όπως είδαμε λ.χ. η Μ. Βρετανία) έχουν συστήματα σχέσεων που ανταποκρίνονται στην ιστορική τους διαδρομή και τις ιδιαίτερες συνθήκες τους. Σ' αυτή τη μεγάλη οικογένεια ευρωπαϊκών χωρών, που είναι η πλειοψηφία, ανήκει και η Ελλάδα. Δεν είμαστε μια ευρωπαϊκή εξαίρεση, αλλά ανήκουμε στον ευρωπαϊκό κανόνα. Είναι, επίσης, γεγονός πως ο ελληνικός λαός συσχετίζει την ταυτότητά του με την πνευματική του παράδοση. Οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας στην Ελλάδα είναι δυναμικές και αλλάζουν με πολλούς τρόπους. Θα αλλάξουν κι άλλο τα χρόνια που έρχονται, όπως είναι φυσιολογικό, αλλά η ιδιαίτερη σχέση Ελληνισμού και Ορθοδοξίας θα παραμείνει σταθερή, χωρίς αυτό να εμποδίζει και τους δύο πόλους να γίνουν περιεκτικοί και συμπεριληπτικοί της νέας πραγματικότητας που διαμορφώνεται.

Η Εκκλησία δεν είναι πολυκατάστημα πωλήσεως πνευματικών προϊόντων. Η Εκκλησία «γίνεται» εκεί όπου βρίσκονται άνθρωποι που επιθυμούν να λειτουργήσουν στο «εμείς» και όχι στο «εγώ». Η Εκκλησία είναι μία ελπίδα για τον κόσμο που βρίσκεται σε απόσταση, γιατί θυμίζει διαρκώς πως έχουμε ανάγκη την προσέγγιση του «άλλου» και πως η παρουσία αυτή είναι ο μόνος δρόμος για να οδηγηθούμε στην αληθινή αγάπη. Εκκλησία δεν είναι ο ναός. Είναι η κοινότητα των πιστών, είναι το πρόσωπο του «άλλου» που εικονίζει τον κατεχοχόν «Άλλον», είναι η μοιρασιά και η μετοχή στη Θεία Ευχαριστία.